

K. III.
2463(A)

ACADEMIA ROMÂNĂ
MEMORIILE SECȚIUNII ISTORICE
SERIA III TOMUL XII MEM. 19

EVOLUȚIA MIJLOACELOR ȘI A CHIPULUI
DE FĂPTUIRE A RĂZBOIULUI DELA
MOARTEA LUI ȘTEFAN-CEL-MARE
PÂNĂ LA ACEA A LUI MATEI BASARAB

IV

FORTIFICAȚIUNEA

DE

GENERALUL R. ROSETTI

MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

19929/159

MONITORUL OFICIAL ȘI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ
BUCUREȘTI

1932

92 / 1154-1656
061-

	<u>L. e i</u>
N. IORGA. I. Intre Domnii Moldovei și ai Țării Românești, cum se făcea corespondența; II. Zugravi noi și vechi.	10.—
N. IORGA. Scrisori domnești din arhivele dela Stockholm.	20.—
TOMUL XI (1930)	340.—
N. IORGA. Există o scrisoare de trădare a lui Mihai Viteazul?	30.—
G-ral R. ROSETTI. I. Știri mărunte și note relative la istoria armamentului la noi; II. Când s'a adoptat steagul tricolor la noi.	20.—
G. BALȘ. I. Biserica din Lujeni; II. Pridvorul bisericilor moldovenești.	50.—
S. MEHEDIŢI. Coordonate etnografice. Civilizația și cultura.	60.—
N. IORGA. I. Originea lui Ștefan Răzvan; II. Petrecerea lui Vasile Lupu în exilul dela Constantinopol.	10.—
G-ral R. ROSETTI. Războiul dela moartea lui Ștefan-cel-Mare până la acea a lui Matei-Basarab. I. Armamentul.	25.—
N. IORGA. Octoihul Diacului Lorinț.	15.—
ANDREI RĂDULESCU. Juristul Andronache Donici.	30.—
G-ral R. ROSETTI. Războiul dela moartea lui Ștefan-cel-Mare până la acea a lui Matei-Basarab. II. Organizarea.	25.—
ION I. NISTOR. Decorarea lui Avram Iancu și a camarazilor săi.	55.—
ANDREI RĂDULESCU. Asemănări între ideile primitive ale poporului din Bretania și ale poporului român.	20.—
TOMUL XII (1931—32)	300.—
ANDREI RĂDULESCU. Influența belgiană asupra Dreptului român.	25.—
N. IORGA. Un pact de familie și o nuntă domnească în 1587.	7.—
N. IORGA. La cronologia vechilor Domni moldoveni.	5.—
N. IORGA. Pretendentul Nicolae Basarab în Elveția.	5.—
ION I. NISTOR. Opera d-lui N. Iorga.	10.—
ION I. NISTOR. Un român iscoadă la 1683 în tabăra Regelui Sobieski la Viena.	20.—
N. IORGA. Testamentul lui Nicola Nicolau	12.—
N. IORGA. Apelul către unire al lui Cuza-Vodă la 1859	5.—
N. IORGA. Un nou izvor cu privire la Mihai Viteazul și Radu-Șerban	12.—
G-ral R. ROSETTI. Războiul dela moartea lui Ștefan-cel-Mare până la acea a lui Matei Basarab. III. Tactica.	50.—
N. IORGA. « Moștenii » din Cremenari.	18.—
N. IORGA. Mormântul Doamnei Neaga și al neamului ei.	5.—
N. IORGA. Publicații străine privitoare la istoria contemporană a Românilor	5.—
N. IORGA. Moșneni de pe Vărbilău și de pe valea Buzăului	12.—
N. IORGA. I. Pedagogia unui jurisconsult fanariot din București la 1780.	
II. Intoarcerea unei pribege: Doamna Maria Minio.	15.—
N. IORGA. Contribuții la istoria modernă a Galaților.	20.—
AL. LĂPEDATU. Din grijile și greutatea unei domnii.	25.—
N. IORGA. Știri nouă privitoare la familia lui Petru Șchiopul	15.—
G-ral R. ROSETTI. Războiul dela moartea lui Ștefan-cel-Mare până la acea a lui Matei Basarab. IV. Fortificațiunea	40.—

Nu se împrumută acasă.

EVOLUȚIA MIJLOACELOR ȘI A CHIPULUI DE FĂPTUIRE A RĂZBOIULUI DELA MOARTEA LUI ȘTEFAN - CEL - MARE PÂNĂ LA ACEA A LUI MATEI BASARAB

DE

GENERALUL R. ROSETTI
MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Ședința dela 26 Februarie 1932

IV

FORTIFICAȚIUNEA

Schimbarea adâncă ce s'a produs în statutul internațional al principatelor românești precum și evoluția organizărilor lor interne, dela moartea lui Ștefan-cel-Mare și până la acea a lui Matei Basarab, au adus, precum am arătat în două memorii anterioare ¹⁾, modificări radicale în organizarea oștirilor românești și în tactica de care s'au folosit. Dacă aceste modificări erau firești, eră și mai firesc ca schimbarea statutului internațional să aducă, mai ales în Moldova, o schimbare în ceea ce privește fortificațiunea.

În adevăr, în Moldova, se alcătuiuse, pe baza nevoilor și pentru a îngădui apărarea ființării Statului, un sistem complet de fortificațiune constituit din: o serie de cetăți la punctele de intrare în țară a comunicațiilor principale și o regiune

¹⁾ Academia Română. *Memoriile Secțiunii Istorice*. Seria III. Tom. XI și XII.

BIBLIOTECA
DOCUMENTARA
ORAȘULUI IAI RA NEAMȚ

fortificată interioară (Neamț-Roman-Suceava) îngăduind manevrele armatei de câmp ¹⁾).

În Muntenia nu se alcătuiuse nici un sistem de fortificațiune, pentrucă ea se formase prin reunirea de mici alcătuiiri locale ²⁾, pentrucă în momentul formațiunii sale dușmanul de căpetenie eră regele unguresc, care moștenise ³⁾ sau construise un sistem întreg de fortificațiuni ce-i asigurau stăpânirea peste trecerile Carpaților ⁴⁾: Severin ⁵⁾, cetatea Lotrului (Lottorwar) ⁶⁾, cetatea Argeșului (Poenari, Castrum Argyes ⁷⁾, Rucăr ⁸⁾, Buzău ⁹⁾, pentrucă Dunărea nu despărția, în momentul formării sale, Muntenia de state dușmane și pentrucă ea nu a avut în capul ei, la început, o căpetenie înzestrată, cum a fost Ștefan-cel-Mare, cu vederi de ansamblu ¹⁰⁾.

¹⁾ Academia Română. *Idem*. Seria III. Tom. VI, pp. 6, 7, 8. Această părere a fost adoptată de-a întregul și de d-l P. Henry în scrierile d-sale: *Les églises du Nord de la Moldavie* și articolul asupra lui Ștefan-cel-Mare din *Mélanges Charles Diehl* (vol II).

²⁾ « La Valachie a été d'une formée façon populaire. C'est un état paysan. Des formations locales se sont réunies d'elles mêmes... dans ses régions essentielles, la Valachie resta paysanne.

« La Moldavie est, au contraire, une fondation de princes guerriers, de voévodes qui, pour un motif ou pour un autre, ont abandonné la terre du roi et se sont établis de l'autre des montagnes. Les paysans ont été conquis.

« ... En Moldavie, entouré de ses barons, servi par ses nobles, le fondateur de la principauté de Moldavie a créé un pays fondé dès le commencement sur la domination militaire ». (N. Iorga. *Les châteaux occidentaux en Roumanie* în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, XXII, pp. 59, 60).

³⁾ Dela cavalerii teutoni, când i-a gonit și le-a luat Țara Bârsei. (Hurmuzache, I 1, p. 91).

⁴⁾ V. Drăghiceanu în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, X—XVI, pp. 11, 12, 13, 15.

⁵⁾ Iorga, *o. c.*, p. 57.

⁶⁾ V. Drăghiceanu în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, X—XVI, p. 15, nota 4; Al. Lapedatu în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, III, p. 182; Iorga, *l. c.*; Zimmermann & Werner, *Urkundenbuch*, I, p. 58; Hurmuzachi, I, p. 127; Document din 1453 citat de Iorga (*Sate și preoți din Ardeal*, p. 159, nota 1).

⁷⁾ Iorga, *l. c.* Dintr'un raport din 1552, rezultă că regele Ungariei, Ludovic II (1516—1526) a dat lui Radu, Voevodul muntean, două cetăți în Ardeal, primind în schimb cetatea Poenari (Al. Lapedatu în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, II, (1909), p. 40). Engel, *Geschichte der Walachey*, p. 204; Hurmuzache, XI, pp. 846, 849, 863; Iorga, *Istoria armatei române*, I, p. 249; Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, p. 142. Veranciu arată că în secolul XVI erau numai două cetăți făcute din zid în Muntenia: București și Poenari și că erau neînsemnate. (Al. Papiu Ilarian, *Tezaur de Monumente Istorice*, III, p. 178).

⁸⁾ *Das Burzenland, IV; Die Dörfer des Burzenlandes*, I, pp. 37, 39, 41, 62 și tabela Nr. 7—8.

⁹⁾ *Idem*, pp. 37, 39, 41, 47—51 și tabela 6—7.

¹⁰⁾ Academia Rom., *Memoriile Secțiunii Istorice*. Seria III. Tom. VI, pp. 6, 7, 8, 64.

După aceea, ar fi fost prea târziu, pentru că Turcii, neputând să-și urmeze înaintarea spre Europa Centrală atâta timp cât trecerile peste Dunăre nu erau în stăpânirea lor ¹⁾, au început, din prima jumătate a secolului XV, să ocupe toate trecerile ce duceau din Muntenia în actuala Bulgaria ²⁾, cetățile de pe malul drept fiind ocupate de dâșii mai dinainte ³⁾. Ei au organizat la aceste treceri, pe teritoriul muntenesc, capete de pod puternice, cari le îngăduiau să țină sub ascultare pe domnitorii Țării Românești. Astfel, cu începere din a doua jumătate a secolului XV, această țară s'a găsit strânsă între doi vecini puternici stăpâni pe trecerile ce duceau în ea peste Dunăre și peste munți.

Turcii cucerind, în 1484, Chilia și Cetatea-Albă, au adus, în sistemul definitiv al Moldovei, spărtura prin care au putut impune, din ce în ce mai puternic, voința lor acestei țări; spărtură pe care au mărit-o, în 1538, ocupând și Tighina ⁴⁾. Și pentru că fortificațiunile permanente rămase încă în stăpânirea Moldovenilor, și unele chiar ameliorate de Petru Rareș ⁵⁾,

¹⁾ *Ibid.* p. 36.

²⁾ Turnu, luat de Turci în 1395 (Iorga, *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății Albe*, p. 65), ar fi fost clădit de Baiazid. (Iorga, *Geschichte des Rumänischen Volkes*, I, p. 303), ar fi fost reluat de Mohamet I în 1417 (*Ibid.*).

Giurgiu, clădit de Mircea (Jehan de Wavrin, *Anchiennes Chroniques*. (Ed. Dupont), II, p. 138), a fost luat de Turci întâiu la 1416 (N. A. Constantinescu, *Cetatea Giurgiului*, p. 16); reluat de Munteni, apoi de Turci, el rămâne dela 1462 în stăpânirea Turcilor. (N. A. Constantinescu, *o. c.*, p. 17).

Brăila este luată de Turci în 1540 (Iorga, *Geschichte des Rumänischen Volkes*, I, p. 383).

³⁾ « (Mahomed I, în 1417) versuchte er jedoch, die Verhältnisse klug verrechend, nicht wieder das, was seinen Vorgängern misslungen war: er dachte nicht mehr daran, die Walachei zu erobern, um seine Reiche einen neuen Landstrich zu gewinnen oder auch nur einen treuen Wojwoden an Stelle des jenigen, der ihn frech beleidigt hatte, einzusetzen. Nein, er sah ganz treffend, dass es viel leichter sei, diesem neu emporsprudelnden Leben gegenüber einem Damm aufzuwerfen, und er befahl deshalb, dass in seiner Anwesenheit die von ihm eroberten Festungen an der Donau und in der Dobrudscha befestigt werden solten ». (Iorga, *Geschichte des Rumänischen Volkes*, I, p. 303). Iorga, *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății Albe*, pp. 63—66.

⁴⁾ I. Bogdan, *Vechile cronice moldovenești până la Ureche*, p. 231. Citadela cetății Tighina a fost clădită între anii 1538 și 1541 (Ștefan Ciobanu, *Cetatea Tighina*, pp. 11, 12).

⁵⁾ Hurmuzachi, XV ¹ pp. 317, 432. Dacă Petru Rareș s'a adresat Bistrișenilor pentru maeștri cari să transforme cetatea Soroca în cetate de zid este și pentru că erau mai aproape și pentru că relațiile dintre el și ei erau de așa natură că putea să le ceară aceasta, dar și pentru că constatase cât de puternice erau noile fortificațiuni ale Bistrișei.

constituiau un element de putere pentru Moldoveni, Turcii au impus, în mijlocul veacului XVI, distrugerea lor ¹⁾, lucru ce nu s'a întâmplat în Țara Românească, pentru că asemenea cetăți, primejdioase pentru atotputernicia turcească, nu existau în această țară.

Pe când Turcii, urmând pilda dată de puterile apusene ²⁾ și de cele mai dese ori cu ajutorul tehnicienilor creștini, modificau și modernizau continuu cetățile aflate în mâinile lor, trecând la fortificațiunea bastionată, cum făceau de altfel și cetățile săsești din Ardeal ³⁾, în principatele românești, cetățile ce mai rămăseseră în stăpânirea noastră nu au fost modernizate prin noi lucrări permanente. Singura lucrare permanentă, documentar stabilită, a fost transformarea, arătată

I. Ursu (*Petru Rareș*, p. 88) observă că Petru Rareș a fost nevoit a întări (sau mai bine zis a transformă fortificația pasageră a Sorociei în fortificație permanentă) din cauza ocupării Tighinei de către Turci. Motivul ar fi plauzibil.

Asupra cetății Soroca vezi: A. Lapedatu, *Cetatea Sorociei*, (*Bul. Com. Mon. Ist.*, VII, p. 85).

Cu ocazia săpăturilor făcute la Soroca, pentru Muzeul Militar Național, d-l V. Drăghiceanu nu a găsit decât obiecte dintr'o epocă mai târzie.

Petru Rareș a reparat și Neamțul tot cu maeștri dela Bistrița (Iorga, *Istoria Armatei Române*, I, p. 247).

¹⁾ «Deci Alexandru Vodă (Lăpușneanu), făcând pre cuvântul împăratului, umplând toate cetățile de lemne, le-au aprins de au ars și s'au răsipit, numai Hotinul ce au lăsat ca să fie apăratură de spre Leși». (*Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă*. Ed. Giurescu, p. 211). Distrugerea nu a fost completă căci în secolul XVIII Turcii dau din nou ordin să se distrugă Neamțul (Kogălniceanu, *Letopisești* III, p. 358).

Este o eroare concluzia trasă de A. D. Xenopol (*Istoria Românilor*. Ed. II, vol. V, p. 109) din acest pasagi, că dacă Vodă Lăpușneanu a distrus cetățile prin foc acestea erau de lemn. Sub acțiunea unui foc puternic zidurile crapă și cad, de aceea așezarea de lemn contra zidurilor unei cetăți și aprinderea lor eră un mijloc de atac al acestora, cum vom vedea la finele acestui studiu.

Din principiu Turcii nu îngăduiau țărilor vasale să aibe cetăți întărite. (Episcopul d'Aqs către Carol IX, August 1571. Hurmuzachi, Supl. I¹ p. 23); Al. P. Ilarian, o. c. I, p. 73), afară de cele ocupate de dâșii la a căror reparare și întreținere sileau pe domnia Moldovei, cum au silit pe Petru Schiopul să repare cetatea Tighinei în 1584 (Hurmuzachi, XI, p. 676), cum primise, ordin din 1583 (A. Verres, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, III, p. 286).

²⁾ Viollet-le-Duc, *Dictionnaire de l'architecture française*, I, p. 417, II, pp. 175, 176, 177; François de Vaux de Foletier, *Galiot de Genouillac. Maître de l'artillerie de France* (1465—1546), pp. 47—50; Max Jähns, (*Geschichte der Kriegswissenschaften*. Erster Abteilung, pp. 774—864) dă vechea bibliografie a acestei chestiuni.

³⁾ *Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde*. Neue Folge, XXI, p. 33; *Das Burzenland, III, Kronstadt*, I, pp. 79, 97—102; Trauchenfels, *Magazin für Geschichte... Siebenbürgens*. Neue Folge, II, pp. 133, 134; Gross u. Kühlbrandt, *Die Rosenauer Burg*, pp. 1718.

mai sus, a cetății Soroca din cetate cu valuri de pământ în cetate de zid. S'ar putea presupune că, precum s'a întâmplat în Occident ¹⁾ și la Sașii din Ardeal ²⁾, să se fi adăugat cetăților în ființă sau unora dintr'însele, în exterior, noi întăriri de pământ și lemn, alcătuite după sistemul bastionat. Și temeiurile cari ar indritui o asemenea presupunere sunt:

1. O scrisoare din 13 Iunie 1600, din Cluj, publicată de d-l Iorga, prin care se spune că atunci Hotinul avea 12 bastioane ³⁾. Ori, pe vremea aceea nu există la Hotin, ca fortificațiune permanentă, decât vechea cetate de zid datând din secolele precedente ⁴⁾ și care nu a avut și nu are nici azi bastioane; incinta exterioară de azi, care este alcătuită după normele finei secolului XVII și începutului secolului XVIII, este făcută de Turci, după luarea cetății în stăpânire de către dâșii (1713) ⁵⁾.

2. Următoarele rânduri din cronică: « Făcut-au Constandin Vodă oaste în leafă, și au îngrădit târgul împrejur, și cu oastea au trimes pre Antiohie hatmanul de au lovit târgul Neamțului fără veste, să prinză pre Bogdan și pre Iordache, știind că eră în Neamț, ce nu i-au apucat, că întru aceea seară ei s'au suit în cetate... Eșit-au răimăntarul de Neamț și s'au lovit cu oastea lui Constandin Vodă, și înfrângând ai noștri pre jolniri, au plecat fuga care cum putea. Numai Costașco Turculeț rămăsese de-i răituia până la *părcane ce eră la drumul ce se sue la cetate* » ⁶⁾.

Așa cum erau cetățile au fost întreținute ⁷⁾, până la distrugerea lor de către Alexandru Lăpușeanu.

¹⁾ Viollet-le-Duc, *o. c.*, I, p. 417; Max Jähns, *Geschichte der Kriegswissenschaften*, pp. 774—865.

²⁾ Nota 3 pag. 4, mai sus.

³⁾ « 12 pastein die werden nur Rundeln oder Thuren sein » (Hurmuzachi, XII, p. 942).

⁴⁾ Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*. Seria III. Tom. VI, pp. 3, 4.

⁵⁾ Kogălniceanu, *Letopiseți*, II, p. 346; III, pp. 51, 52. După facerea incintei exterioare noi, Turcii se slujiră de vechea cetate ca depozit de materiale (arsenal). Hăjdău, *Arhiva Istorică*, I, p. 183.

⁶⁾ *Letopisețul Țării Moldovei dela Istrate Dabija până la domnia a doua a lui Antioh Cantemir* (Ed. Giurescu). p. 89.

⁷⁾ Se cumpără cuie de draniță pentru cetatea Sucevei. (Iorga. *Documente românești din Arhiva Bistriței*, I, pp. 12, 24, 52; Hurmuzache XV₂, pag. 783). Și Hotinul eră acoperit cu draniță (Hurmuzache. Supliment II. Vol. II, pag. 207).

Pentru ca cetățile să-și îndeplinească menirea, trebuia ca zestrea lor în armament, munițiuni, etc., să fie totdeauna completă. Și rezervele de aceste materiale erau cu atât mai trebuincioase în acele vremuri, cu cât, din cauza instabilității păcii, un atac pe neașteptatele eră totdeauna cu puțință și cu cât sărăcia de mijloace și greutatea cu care se executau transporturile făceau cu neputință o aprovizionare în momentul primejdiei. Nevoia acestor rezerve este arătată de contemporani ¹⁾ iar documentele vremii arată cum că se cumpărau ²⁾, și deci se posedau, rezerve de armament, munițiuni, etc.

Săpăturile făcute de d-l Avakian, la Cetatea-Albă, în anii 1929, 1930 și 1931, arată că se păstrau rezerve de ghiulele (de piatră și de metal), arici, chiurase, unelte, meu ³⁾.

Documentele ne arată că efectivul garnizoanelor eră mic ⁴⁾, lucru firesc, dat fiind micimea cetăților și felul lor de construcțiune.

Dacă în ceea ce privește fortificațiunea permanentă a cetăților sunt foarte puține lucruri de zis pentru tot veacul al XVI și prima jumătate a celui al XVII, în schimb avem informațiuni destul de numeroase cari ne arată că, în această epocă, s'au întărit multe mânăstiri ⁵⁾.

¹⁾ Kogălniceanu, *Letopiseți*, I. p. 329. Polonii constată, la 1 Septembrie 1602, că Hotinul avea o foarte redusă cantitate de armament, munițiuni și provizii (Hurmuzachi, Supl. II, vol. II, p. 207).

²⁾ Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III. Tom. XI, pp. 190, 191.

³⁾ Raporturile d-lui Avakian sunt încă inedite (August, 1931).

⁴⁾ La 25 Decembrie 1553, garnizoana din Cetatea de Baltă se compunea din: 25 călăreți, 10 pedestrași și 4 paznici (Hurmuzachi, II⁵, p. 149).

Despot-Vodă avea ca garnizoană la Suceava 656 ostași (Lapedatu în Romstöcker, *Cetatea Sucevei*, p. XXXIV). Cifra dată de Nicolae Costin (Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 442), este exagerată (Lapedatu, *l. c.*).

Miron Costin socotește, în 1653, că 30 nemți pușcași ar fi putut apăra cetatea Hotinului, ani de zile (Kogălniceanu, *o. c.*, I, p. 329).

Hotinul a cărui garnizoană eră alcătuită din 70 infanteriști, rezistă în 1572 mai multe săptămâni și nu se predă decât după ordinul regelui polon (Al. P. Ilarian, *Tezaur de Monumente Istorice*, III, p. 269).

Garnizoana Sucevei, în 1653, se compunea din: 80 seimeni, 60 lefegii nemți și pușcașii localnici (Kogălniceanu, *o. c.*, I, p. 339). Când au venit Cazacii și-au făcut tabără în afara cetății și au întărit-o (*Ibid.*, pp. 341—342).

⁵⁾ În Ardeal majoritatea zidurilor Kirchenburg-urilor datează din a doua jumătate a secolului XV și (mai ales) dela începutul secolului XVI (E. Sigerus, *Siebenbürgisch-Sächsischer Kirchenburgen* (Ed. V), p. 5).

Numărul mănăstirilor întărite a crescut din pricinesele următoare:

S'au clădit noi locașuri (Probota, Moldovița, Coșula, Sucevița, Râșca, Slatina ¹⁾, Sadova ²⁾, etc.); s'au reîntemeiat mănăstiri ce fuseseră distruse sau părăsite ³⁾; s'au transformat întărituri, alcătuite din pălânci, în întărituri de ziduri ⁴⁾.

Țările fiind expuse din ce în ce mai mult la incursiile de bande de Turci, Tătari, etc., mănăstirile, cari erau avute și unde se refugiau la vreme de nevoie toți acei cari puteau, au fost silite să se pună la adăpost față de atacuri din partea acestora.

Pildele bisericilor și a mănăstirilor din țările vecine și mai ales ale acelor din Ardeal au putut avea și ele o influență, dar mică și iată de ce:

Ideia de a întări mănăstirile, ca și ideea de a întări case, biserică ⁵⁾, orașe, nu a fost o idee împrumutată ci a venit din nevoia de a se apăra.

Comunitățile săsești erau bogate, în general, și alcătuite dintr'o populație muncitoare și numeroasă. Mănăstirile dela

¹⁾ Vezi: G. Balș, *Bisericile Moldovenești din veacul al XVI.*

²⁾ *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, IV, p. 134.

³⁾ Comana întemeiată de Vlad Țepeș, reîntemeiată de Radu Șerban (*Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, I, p. 11); Homor zidită în 1530 în locul alteia mai vechi (Balș, *o. c.*, p. 21); Balș, *o. c.*, p. 189.

⁴⁾ Sub domnia lui Vasile Lupu unele din mănăstirile de Iași, cari au avut mai târziu ziduri, erau încă înconjurată cu pălânci de lemn (*The Travels of Macarius*. Ed. Belfour, p. 52).

⁵⁾ D-l G. Balș îmi semnaleză (Maiu 1931) că s'au găsit acum la noi trei biserici având metereze în podul lor. Acestea sunt: Precista din Galați (clădită de câțiva negustori la începutul secolului XVII), Sf. Ion Botezătorul din Iași și Toporăuți (ambele clădite de Miron Barnowschi, 1626—1629). La Toporăuți meterezele, (zidite azi în exterior) sunt în număr de câte cinci pe laturile de miazăzi și miazănoapte a bisericii, cinci în zidul altarului și trei în zidul de apus; în grosimea acestui din urmă zid se află scara care duce în pod. Faptul că aceste biserici sunt toate din aceiași ani și că nu se găsesc — sau cel puțin nu se cunosc până azi — biserici mai vechi având metereze în însuș clădirea lor, ar lăsa să se presupună o influență străină sau copierea de ai noștri de modele străine.

În *Inchinare lui N. Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 ani*, d-l arhitect Ștefan M. Balș descrie (pp. 28—31) biserica întărită Sf. Ioan Botezătorul din Iași, și observă că dacă meterezele (14) îngăduiau a bate terenul dimprejur, ele nu îngăduiau a bate terenul dela picioarele pereților bisericii, creându-se astfel un însemnat unghiu mort. Tot d-sa mai semnaleză că și biserica Hadâmbu (Iași, din anul 1659) este organizată pentru apărare; două mici ferestruici rotunde sunt amenajate deasupra pronaosului; una din acestea este într'o mică încăpere care iese în afara zidului în « porte à faux » și îngăduie a se arunca proiectile, printr'o gaură din pardoseală, asupra celor ce ar voi să intre în biserică, fiind situat exact deasupra ușii de intrare.

noi erau bogate dar populația lor trăia mai mult pentru o viață contemplativă.

Bisericele săsești erau de obicei în sate așezate în câmpie, căci în jurul lor era câmpul cultivabil, din produsul căruia trăiau locuitorii satului respectiv. Ele erau ușor de văzut și de găsit. Mănăstirile noastre erau așezate în mijlocul pădurilor, în locuri adăpostite de vederi și nu pe căile de comunicații obișnuite.

Bisericele săsești fiind vizibile trebuiau așezate pe teren așa ca acesta să le ajute la apărare, deaceia ele erau plasate în cele mai multe cazuri pe înălțimi sau după obstacole, ca un curs de apă, pe când mănăstirile noastre sunt de obicei într'un fund de vale.

Bisericele Sașilor, fiind așezate pe un vârf de deal, era nevoie ca zidurile lor de apărare să îmbrace acest vârf din toate părțile pentru ca dușmanul să nu găsească, pe creasta ce desparte partea de sus a dealului de clinele acestuia, nici un loc prielnic care să-i servească de bază pentru atac. Deaceia aproape în unanimitatea cazurilor întăriturile aveau o formă oblongă ¹⁾.

Mănăstirile noastre așezate de obicei pe un loc șes nu aveau a ține seama de formele terenului, deaceia zidul lor de apărare avea de obicei o formă patrulateră ²⁾, rareori poligonală ³⁾.

Bisericele săsești fiind în câmp, unde comunicațiile erau mai lesnicioase, și într'o țară unde acei cari le atacau aveau de obicei un armament mai perfecționat, au întărituri puternice, cu mai multe rânduri de ziduri groase și înalte, cu turnuri și cu bastioane pentru baterea cortinei, cu dispozitive speciale pentru baterea piciorului zidurilor, etc. ⁴⁾. Mănăstirile

¹⁾ *Das Burzenland*, IV; *Die Dörfer des Burzenlandes*, I, pp. 115—154, planșele 33, 34, 48, 55, 56, 66, 71, 74, 81, 82, 86, 87, 97, 98. E. Sigerus, o. c., pp. 4—16. *Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde*. Neue Folge, XXXVII, pp. 417, 420, 422, 430, 432. Walther Horwath, *Siebenbürgisch-Sächsische Kirchenburgen*.

²⁾ G. Balș, o. c., p. 189; *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, I, p. 23; XVIII, p. 128.

³⁾ *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, III, p. 38; V, p. 106.

⁴⁾ *Das Burzenland*, l. c.; E. Sigerus, o. c., pp. 6—16; *Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde*. Neue Folge, XXVII, pp. 417, 420, 422, 424, 427, 430, 432, 434, 436, 437.

noastre, expuse mai ales unor atacuri de trupe călări ușor înarmate, nu aveau nevoie și nu posedau de obicei decât un simplu zid cu crenele, cu drum de strajă și câteva turnuri la colțuri și la poarta de intrare ¹⁾. De obicei dispozitivul pentru baterea intervalelor dintre turnuri și a terenului din fața zidurilor, erau din cele mai simple: creneluri la partea superioară a curtinelor și câteodată meterezuri pe fețele laterale ale turnurilor. Rar erau mai elaborate ²⁾.

Bisericele întărite săsești ³⁾ și prin tăria și dispozitivul zidurilor și prin armamentul lor ⁴⁾ și prin rezervele de merinde ce aveau ⁵⁾ și prin apărătorii lor numeroși ⁶⁾ puteau îndura și au îndurat, adesea, cu succes, asedii lungi ⁷⁾. Mânăstirile noastre cu toate că aveau, cel puțin unele, armament ⁸⁾ și adăpostiau uneori și ostași, nu aveau menirea de a rezista unui asediu serios. Totuș sunt pilde când zidurile acestor mânăstiri, ocupate de apărători destoinici, au putut ține locul câțva timp pe acei cari le atacau ⁹⁾.

Pe lângă mânăstirile întărite se găsesc, în epoca de care ne ocupăm, încă două soiuri de întărituri cu caracter permanent:

În Oltenia cula, copiată dela vecinii de pe celălalt mal al Dunării. Clădire alcătuită dintr'un paralipiped de zid, cu baza

¹⁾ Balș, *o. c.*, pp. 189, 194; *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, I, pp. 23, 184; XVII, p. 128.

²⁾ Moldovița (Balș, *o. c.*, pp. 203—206); Homor (*Id.* p. 208); Sucevița (*Id.*, pp. 211—215). La Dragomirna ar fi fost un « pont levis » (Ipolit Vorobchievici, *Sf Mânăstire Dragomirna*, p. 21).

³⁾ În *Boabe de Grâu* (Anul II, Nr. 4). D-l Erhard Antoni le numește — prin traducere din limba germană — *cetăți bisericesti*.

⁴⁾ Cum eră de pildă la Prejmir, unde la unele crenele erau obloane pe șarniere, pe cari obloane erau fixate mai multe țevi alcătuiind adevărate mitraliere (*Zeitschrift für historische Waffenkunde*, VII, pp. 263—265). E. Sigerus, *o. c.*

⁵⁾ E. Sigerus, *o. c.*, pp. 8, 12, 13.

⁶⁾ Regele Mateiaș hotărăște, în 1466, că jumătate din populație în stare de a putea purta armele din Agnita să rămână totdeauna ca garnizoană a bisericii întărite (E. Sigerus, *o. c.*, p. 9).

⁷⁾ *Das Burzenland*, IV, pp. 128, 130, 140, 149, 154; E. Sigerus, *o. c.*, p. 13. Totuș Kirchenburg-ul din Prejmir, foarte puternic întărit, fiind atacat de Petru Rareș la 25 Octomvrie 1529 este luat la 27 Octomvrie 1529 (Ursu, *Petru Rareș*, p. 17).

⁸⁾ Inventar armament Tismana între care: « 7 tunuri mari, 24 țăcălaşe mai mici » (Ștefulescu, *Mânăstirea Tismana*. Ed. II, pp. 81, 133).

⁹⁾ În 1633 Matei Basarab susține, cu succes, un asediu în regulă la Mânăstirea Tismana (*Magazin Istoric*, IV, p. 313; Șincai, *Cronica Românilor*, III, p. 361); M. Kogălniceanu, *o. c.*, I, p. 340; Cașinul și Mira au susținut asedii serioase în secolul XVIII (M. Kogălniceanu, *o. c.*, II, p. 356; III, pp. 59, 63, 64, 65).

pătrată sau dreptunghiulară, fără altă deschidere la catul de jos decât ușa, puternică; cu ferești înguste la celelalte caturi și cu un cerdac sus de pe care se dominau împrejurimile. Ele au fost clădite în secolele XVI și XVII ¹⁾.

Curți boierești împrejmuite cu ziduri, cum eră cea de la Brâncoveni, întărită de Matei Basarab ²⁾ și cum au fost probabil încă altele, cari au dispărut azi sau nu au fost studiate încă.

Dimensiunile mici și ale zidurilor mănăstirilor noastre ³⁾ și ale întăriturilor bisericilor săsești, ale culelor și ale curților boierești întărite, au făcut ca ele să poată folosi unor apărări locale de scurtă durată, dar nu să joace vreun rol într'un războiu, căci o armată nu putea fi oprită de ele ⁴⁾ și mai ales nu putea fi oprită a trece pe lângă ele, artileria lor fiind redusă și garnizoanele lor prea slabe spre a putea ataca sau a fi o primejdie pentru armata ce trecea.

În ceea ce privește fortificația pasageră (de lemn și pământ) nu numai că orașele noastre și-au păstrat pălăncile ⁵⁾, dar, precum am arătat mai sus, este probabil că și orașele întărite permanent au fost nevoite, din cauza perfecționării artileriei, să se înconjoare de noi întărituri de lemn și pământ, numite de ai noștri: pălânci și pârșane ⁶⁾. Nu avem date asupra unor

¹⁾ Iorga în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, XXII p. 55.

²⁾ *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, IV, pp. 56, 66.

³⁾ Balș o. c. pp. 194, 195, 197, 198, 199.

⁴⁾ Cel mai bun exemplu este al Kirichenburg-ului din Prejmir, unul din cele mai tari din Ardeal, care nu a putut rezistă atacului armatei moldovenești, în 1529, decât trei zile.

⁵⁾ ... « hinc tertia die aditur Tragoviscus metropolis Valachorum, et sedes peculiaris principum, inaccessibilis non muro, non moenibus cincta, sed fossa, vallo et aggeribus tantum cum sudibus praecentis exterius positus, sita inter paludis obductas, lutosus sylvis et lacunis aquarum, ita, quod hieme toto pene circumfinitima regio immeabilis sit ». (Petranich, *De itineribus in Turciam*, Viena 1522, citat de Veress, *Fontes rerum Transylvanicarum*, IV, p. 111).

« La fortezza (Târgoviște) era dentro quasi tutta di legname, come sono molti di questi parti ». (Veress, *Campania Creștinilor contra lui Sinan Pașa, din 1595*, pp. 47, 48).

⁶⁾ Asupra înscemnării cuvintelor *palancă* și *parcan* sau *pârșan*, sunt de observat cele ce urmează:

Tiktin (*Dicționarul Român-German*) traduce *palancă* prin: Bollwerk, Schutzwehr, adică întăritură în general. Această însemnare o cred justă, căci iată cum se exprimă vechile cronicile:

« făcând pălânci și pârșane de apărare » (Mustea apud, Kogălniceanu, *Letopiseți*, III, p. 86).

asemeni întărituri făcute de ai noștri, dar izvoarele contemporane ne-au păstrat descrieri destul de amănunțite a întăriturilor făcute de Sinan pașa, în anul 1595, la Târgoviște ¹⁾ și la București ²⁾.

Avem, în schimb, mult mai numeroase informațiuni asupra fortificațiunii întrebuințate pe câmpul de luptă.

Am arătat, în memoriul meu anterior asupra tacticii din epoca studiată ³⁾, că armatele nu tăbăruiau fără a se împresura cu un val făcut din căruțele armatei, căruțe cari slujiau ca întărituri și pe câmpul de luptă. Și este explicabilă folosința lor în acest scop dacă ne reamintim că menirea fortificațiunii de câmp eră atunci, mai ales, de a oprî șarjele cavaleriei.

« nici marginea nu s'au băjenit prin pălânci ». (*Letopisețul Țării Moldovei dela Dabița la Cantemir*. Ed. Giurescu, p. 61).

« așijderea și prin mânăstiri pe sub munte... făcuse pălânci de pământ cu păr-cane » (*Ibid.*, p. 83).

« cu șanțuri și cu păr-cane și cu spini îngrădită (Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 484).

Din aceste câteva citații reiesă:

a) Palanca este un termen general, întăritură, care poate fi și de pământ;

b) Palanca și păr-canul nu sunt același lucru; păr-canul este o parte din fortificație, căci palanca poate fi: de pământ cu păr-cane și un oraș poate avea întărituri (palancă) alcătuite din șanțuri cu păr-cane.

Tiktin (*o. c.*) traduce cuvântul *parcan* prin: *Verschanzung aus Pfählen und Bretten; Pfahlwerk* (Palissade) și-l derivă din polonul: *parkan* (pallissade). Eu nu cred că prin păr-cane ai noștri înțelegeau întărituri alcătuite din cutare material (interpretarea lui Tiktin) ci întărituri puse în afara șanțului cu un anumit traseu, adică aceea ce se numește în fortificație barbicană sau barbacană, uvraj înaintat care protejă o trecere, o poartă sau poternă și care îngăduia garnizoanei unei cetăți să se adune la adăpost pentru a face ieșiri. (Viollet-le-Duc, *Dictionnaire de l'architecture française*, II, p. 111).

¹⁾ Vezi mai departe la atacul și luarea Târgoviștei în 1595. Este interesant a semnală că într'o relație contemporană (A. Veress, *Campania Creștinilor contra lui Sinan Pașa*, din 1595, p. 76), se zice că Sinan a întărit Târgoviștea cu o palancă de pământ și lemn după obiceiul din țară (all'usanza din quel paese); această palancă constă din două rânduri de bârne între cari se aruncă pământul scos din șanț.

²⁾ « Les travaux de fortification autour de Bucarest sont, les suivants: On a placé en deux rangs de grands arbres et l'espace vide a été rempli de terre; on a construit neuf bastions en pilotis et en terre; sur chaque bastion on peut placer quinze canons; les bastions sont distants l'un de l'autre d'un coup d'arc; il y a autour de la ville une fosse (în care curgeă apă. Hurmuzachi, III², p. 151) dont la profondeur est de trois sagènes (Klafter) environ et la largeur de même. Le monastère, bâti en briques, qui se trouve tout près de la ville (? Mânăstirea Radu Vodă. Vezi: C. Săndulescu-Vema, *Biserica Radu Vodă din București*, p. 4), a été aussi occupé et, en huit jours, fortifié par Sinan Pacha. Le mur du cimetière a été aussi compris dans les fortifications, en y ajoutant une palissade et des travaux de terre. Il y a là 5 ou 7 bastions ». (Hurmuzachi. Supl. II, vol. I, pp. 363, 364). Hurmuzachi, IV², p. 206.

Annals of the turkish empire, by Naima translated by Charles Fraser, p. 63.

³⁾ Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*. Seria III, Tom. XII.

Dar pe câmpul de luptă se întrebuiță și fortificațiunea alcătuită din parapete de pământ și lemne, cu șanțuri înainte, șanțuri pe cari cronicarii le arată menite mai ales a opri cavaleria ¹⁾ și cu uvraje pentru flancare numite băști ²⁾.

La Roșcani, Ion Vodă-cel-Cumplit se întărește cu un șanț ³⁾.

La Bucovel, (Octomvrie 1600) Mihai Viteazul întărește frontul liniei sale de bătaie cu șanțuri ⁴⁾ iar Zamoisky își așează tunurile în băști de pământ ⁵⁾.

La Ogretin, Radu Șerban întărește poziția ce o ocupă cu patru redute, clădite din pietre, trunchi și gunoaie ⁶⁾.

La Finta, Matei Basarab întărește tabăra sa cu un șanț, ce începe din malul Ialomiței, ocolește tabăra și se isprăvește tot în malul Ialomiței ⁷⁾.

În rezumat pentru întărirea câmpului de luptă Româniilor folosiau pe de o parte carele armatei iar pe de alta, parapete cu șanțuri ⁸⁾, flancate cu uvraje închise sau semi-inchise, puse la colțurile liniei întăririlor sau așezate înaintea acestora, la nu mai mult ca o bătaie de pușcă ⁹⁾ (pentru a putea fi susținute) și în cari se puneau de obicei tunuri ¹⁰⁾.

În veacul și jumătate de care ne ocupăm, Româniilor au atacat, mai cu seamă, dar au și apărat numeroase cetăți. Pentru a ne

¹⁾ Kogălniceanu *Letopisești*, I, p. 342; Hurmuzachi. Supl. II, vol. II, pp. 502, 504.

²⁾ Tiktin (*o. c.*) traduce *bașcă* prin termenul general de: Schutzwall, Bollwerk. Dicționarul Academiei (*bașcă*, vezi *baștă*) zice că derivă dela cuvântul polonez *baszta* (cum admite și Tiktin). Ori traducerea cuvântului *baszta* este: bastion, adică uvraj de flancare, nu fortificație în genere. Cuvântul este întrebuițat mai ales de Miron Costin (care și-a făcut educația în Polonia) și are la dânsul mai ales înțelesul de: redută sau semiredută:

« și au făcut... și dinafară de șanțuri, băsci de de pământ, dela șanțul taberei așa de departe, cât ajungea glonțul pușcei » (Miron Costin apud Kogălniceanu, *Letopisești*, I, p. 250).

« băști de pământ înalte » (*Ibid.* I, p. 257).

« și două băști de pământ; una la un corn de oaste, alta la alt corn, câte cu patru puști și câte cu trei sute de pedestrași cu foc ». (*Ibid.* I, p. 271).

³⁾ *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă*, p. 232.

⁴⁾ Kogălniceanu, *Letopisești*, I, p. 257.

⁵⁾ *Ibid.*

⁶⁾ Motogna, *Răsboaiele lui Radu Șerban*, p. 15. Spontoni, *Historia della Transilvania*, p. 207.

⁷⁾ Kogălniceanu, *Letopisești*, I, p. 335.

⁸⁾ Basta recomandă ca acestea să nu fie continue ci să se lase locuri pentru trecerea cavaleriei (Basta, *Il mastro di campo generale*, Veneția 1606, p. 86).

⁹⁾ Kogălniceanu, *Letopisești*, I, p. 250.

¹⁰⁾ Kogălniceanu, *o. c.*, pp. 250, 271; Motogna, *o. c.*, p. 16.

da bine seama de procedeele lor de atac și apărare voi descrie, atât pe cât îmi îngăduesc știrile ce avem, un număr mare de asemeni atacuri și apărări.

Atacuri și apărări de cetăți în anul 1509

Bogdan al III-lea, năvălind în Polonia, atacă Camenița, la 30 Iunie ¹⁾. Neputând-o lua ²⁾, pleacă, la 1 Iulie, în susul Nistrului ³⁾. Atacă apoi Haliciu, pe care deasemenea nu-l poate lua ⁴⁾, și înconjoară în urmă Liovul. Caută a lua acest oraș cu asalt ⁵⁾, îl bombardează timp de două zile cu artileria grea ⁶⁾, dar întăriturile orașului rezistă bine. Auzind că se apropie o armată polonă, Bogdan se retrage ⁷⁾ și se îndreaptă spre Rohatin, pe care-l ia ⁸⁾, la 6 Iulie ⁹⁾ și-l arde ¹⁰⁾.

În contra ofensivă luată de Poloni, aceștia ajung până la Suceava, pe care o atacă dar nu o pot lua din cauză că nu erau întovărășiți de artilerie grea ¹¹⁾.

¹⁾ « (la 30 Iunie) au venit sub Camenița » (I. Bogdan, *Vechile Cronici*, p. 229). *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă*, p. 120; Hâjdău, *Arhiva Istorică*, I², p. 186. O scrisoare polonă (Hurmuzachi II², p. 595) spune, la 27 Iunie, cum că Moldovenii asediază Camenița. Aceasta este în contradicție cu isvoarele arătate mai sus și mai cu seamă cu cronica contemporană (I. Bogdan, *l. c.*) care arată apriat că Moldovenii au trecut Nistrul la 29 Iunie.

²⁾ *Ibid.*; Iulian Marinescu, *Bogdan III cel orb*, p. 41.

³⁾ I. Bogdan, *l. c.*

⁴⁾ Hâjdău, *Arhiva Istorică* I², p. 186; Iulian Marinescu, *l. c.*

⁵⁾ Că a încercat a lua orașul prin asalt reiese din cele povestite de *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă* (pag. 120): « (Bogdan) au tras la Liov de au bătut târgul, de puțin nu l-au luat și singur Bogdan Vodă cu capul său a lovit cu sulița în poarta Liovului, care lucru și azi se cunoaște semnul, și nici Leșii nu tăgăduesc de aceasta, ci încă ei mai tare mărturisesc că a fost adevărat așa ». I. Bogdan, *o. c.*, p. 199; Hurmuzachi, II², p. 589.

⁶⁾ Hâjdău, *Arhiva Istorică*, I², p. 186. Bogdan pare a fi avut o artilerie destul de mobilă care a putut urma pe călăreții săi în raita făcută în Polonia și ar fi avut și tunuri grele după Stanislav Gorski (*Arhiva Istorică*, *l. c.*). Decât aceste tunuri trebuiesc să fi fost puțin numeroase și aprovizionate cu foarte puține lovituri, de unde și nesuccesul atacurilor.

⁷⁾ Stanislav Gorski în *Arhiva Istorică*, *l. c.*; I. Bogdan, *Vechile Cronice*, p. 199.

⁸⁾ « Au venit sub Rohatin și l-au luat » (I. Bogdan, *Vechile Cronice*, p. 229); *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă*, p. 120; Iorga, *Istoria Armatei Române*, I, p. 210; Stanislav Gorski (*l. c.*) spune că orașul Rohatin a capitulat.

⁹⁾ Hurmuzachi, II², p. 595.

¹⁰⁾ Iorga, *l. c.*

¹¹⁾ Stanislav Gorski, *l. c.*

Atacuri de cetăți ardelenice în 1529

În primul atac moldovenesc în Transilvania (Ianuarie-Februarie 1529), o coloană trece granița pe la Tulgheș, la 29 Ianuarie, și atacă, în aceeași zi sau cel mult a doua zi (căci la 1 Februarie se știe despre acest atac la Cluj), cetatea Gheorghieni¹⁾. Această cetate era alcătuită probabil numai dintr-o palancă de lemn și pământ, căci bombardată cu tunuri ușoare²⁾ este luată și distrusă de Moldoveni³⁾.

În toamna aceluiaș an trupele lui Petru Rareș înaintau spre Brașov. Spre a speria pe Sași și a aduce astfel pe Brașoveni la ascultare, Rareș arde Satulung și atacă Prejmerul (Tartlau), la 25 Octomvrie. Cu toate că biserica de acolo era întărită puternic cu parapete și turnuri de zid, ce se pot vedea și azi, Moldovenii reușesc a o lua, la 27 Octomvrie⁴⁾.

Tot atunci Muntenii au asediat Branul, fără izbândă însă⁵⁾.

Asediul Brașovului (1529)

Brașovenii cari scăpaseră, în iarna 1529, de un atac al lui Petru Rareș, prin daruri de bani, și ale căror trupe fuseseră înfrânte, la 22 Iunie al aceluiaș an, la Feldioara, împreună cu celelalte trupe ale partizanilor lui Ferdinand, dând din nou bani și declarații de ascultare față de domnitorul moldovenesc,

¹⁾ I. Bogdan, *Vechile Cronice*, p. 204; Hurmuzachi, XV¹, p. 310; Ursu, *Die auswärtige Politik d. P. Rareș*, p. 42.

²⁾ « iar cu pușcile de războiu au spart una din cetățile lor (a Secuilor) » (Macarie apud I. Bogdan, *l. c.*). Că erau tunuri ușoare de câmp reiese din faptul că se trecuse, cu dânsule, iarna peste munți și se mersese repede, ceea ce nu se putea face decât cu tunuri foarte ușoare.

Nu există urme documentare de fortificațiunea orașului Gheorgheni, afară de mențiunea din Hurmuzachi (XV, ¹ p. 310) că Moldovenii au atacat Gheorgheni și acea din cronica lui Macarie (suscitată) că Moldovenii « au spart una din cetățile » Secuilor. Acestea îndrituiesc însă afirmațiunea că orașul avea cel puțin o palancă cu atât mai mult că neavând ar fi fost o excepție. La marginea de Nord-Est a orașului, se văd și azi urmele unei cetăți (mai degrabă fort sau castel întărit) de zid (informație dată mie de d-nii T. Chindea și A. Veress, cărora le mulțumesc și pe această cale). Vezi și Balázs A. *Székelyföld leirása* pp. 105, 109, 110.

³⁾ Ursu, *l. c.*

⁴⁾ Iorga, *Istoria Armatei Române*, I, p. 251; E. Sigerus, *o. c.*, p. 13; I. Ursu, *o. c.*, pp. 17, 59. *Israel Hiebners Prognosticon...* apud Veress, *Bibliografia româno-ungară*, I, p. 86.

⁵⁾ Gross & Kühlbrandt, *Die Rosenauer Burg*, pp. 16, 17.

scăpaseră de un asediu și continuară politica de sprijinitori ai cauzei lui Ferdinand. Ei se așteptau deci a fi atacați de Petru Rareș și încă dela începutul anului 1529, luaseră măsuri de apărare întărind zidurile lor și înarmându-le cu bombarde ¹⁾.

Brașovul este așezat într'un fund de vale, care este mărginită, din trei părți, de ramificațiuni ale muntelui Cristianul Mare.

Spre Nord valea este închisă de un deal izolat numit Straja (Schlossberg, Martinsberg) care domină valea, orașul, șesul de la Nord (Câmpia Bârsei) și cele două defileuri formate de dânsul, respectiv cu Dealul Tâmpa, pe de o parte, și cu Dealul Spirii (Raupenberg), pe de alta.

La începutul secolului XVI întăriturile Brașovului constau din:

1. O încintă în formă de trapez, cu turnuri ²⁾ și bastioane ³⁾. Intre cetate și Dealul Straja terenul eră mocirlos ⁴⁾.

2. Din două turnuri de observație așezate pe poalele de Răsărit al Dealului Spirei, numite: Turnul Alb și Turnul Negru ⁵⁾.

3. Un fort bastionat ⁶⁾, de pământ și lemn ⁷⁾, pe fundamente mai vechi de zid ⁸⁾, pe Dealul Straja (Martinsberg),

¹⁾ In cheltuielile orașului Brașov pe anul 1529, se găsesc plăți: pentru repararea fortificațiilor, la 5 Februarie, 9 Aprilie, 10 Septemvrie, 25 Septemvrie, etc. (*Quellen zur Geschichte der Stadt Brasso*, II, pp. 128, 131, 141, 149, etc.); pentru turnare de tunuri și ghiulele. (*Ibid.*, p. 30); pentru repararea bombardelor, la 1—22 și 30 Ianuarie, 5 Februarie (*Ibid.*, p. 128); pentru pulbere, la 30 Ianuarie (*Ibid.*, p. 128); pentru cumpărare de arce și de puști, la 14 August și la 19 Septemvrie (*Ibid.*, pp. 148, 149). *Das Burzenland*, III; *Kronstadt*, I, p. 79.

²⁾ *Das Burzenland*, III; *Kronstadt*, I, p. 79.

³⁾ *Idem*, pp. 79, 97, 98, 99.

⁴⁾ *Pianta di Kronstadt in Mappa della Transilvania...* de Morando Visconti, Sibiu, 1699.

⁵⁾ *Das Burzenland*, III; *Kronstadt*, I, p. 100.

⁶⁾ Căci este numit *bastei* de izvoarele contimporane. *Quellen...*, II, pp. 128, 131, 134, 149; IV, pp. 12, 77, 100, 499; Kemény, *Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens*, I, p. 16.

⁷⁾ *Quellen...* II, pp. 134, 154, 157, 160; IV, p. 499; *Das Burzenland*, III; *Kronstadt*, I, p. 101; *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, I, p. 50.

⁸⁾ *Quellen...* II, pp. 154, 160.

« In ersten Jahrhundert der deutschen Besiedelung... Auf der Schlossberge ist jedenfalls auch eine Burg anzunehmen, doch ist dies heute in folge Überbauung nicht mehr feststellbar. (*Das Burzenland*, III; *Kronstadt*, I, p. 61).

« Das Schloss auf dem Martinsberg oder Schlossberg. Ein fünfter Wartturm stand am Anfange des 16 Jahrhunderts auf der Spitze des Martinberges an der Stelle des jetzigen Schlosses. Die günstige Lage veranlasste die Kronstädter im Jahre

fort care dispunea, în momentul atacului lui Petru Rareș, de patru tunuri și avea o garnizonă de 20 oameni ¹⁾).

4. Întărituri în jurul bisericii din Bartolomeiu, care eră însăș întărită (Kirchenburg). Aceste întărituri erau legate, printr'o palancă cu un mic uvraj de pământ, aflat pe Dealul Sprenghiului (Gesprengberg) ²⁾).

Garnizona cetății Brașov constă din locuitorii orașului, grupați pe bresle, îndatorate a apăra, fiecare (breaslă), câte un turn și o parte din curtină, și din câțiva mercenari. Efectivul total nu se cunoaște.

Efectivul forțelor împresurătoare moldovenești nu se cunoaște, dar eră de sigur mai mare ca acel al garnizonei. Moldovenii dispuneau și de artilerie ³⁾).

Apropiindu-se de Brașov și pentru a speria pe Brașoveni, Rareș îi amenință ⁴⁾), dă foc satelor Săcelele și

1524 mit einem Kostenaufwande von 650 fl. statt des Wachturmes eine holzerne Bastei mit gemauerten Unterbau aufzuführen, die mit vier Geschützen bewehrt wurde». (*Idem*, p. 101).

¹⁾ *Quellen...* IV, pp. 100, 499; *Das Burzenland*, III; *Kronstadt*, I, p. 101.

Socotelile orașului Brașov ne arată că această întăritură a fost ridicată în trei săptămâni:

«...munitionem ligneam in veteri arce intra tres hebdomades extractam...» (*Quellen...* II, p. 154).

«...in extractione munitionis lignee circum festum Remigii inchoatae et intra trium hebdomadarum spatium...» (*Quellen...* II, p. 157).

Și că lucrările au fost conduse de priorul mănăstirii dominicane (Hurmuzachi, II³, p. 648; *Quellen...* II, p. 157).

Probabil însă că este vorba numai de o reparare sau transformare, deoarece aceleași socoteli arată că s'a lucrat la întăritura aceasta și la 5 Februarie 1529 (*Quellen...* II, p. 128) și la 9 Aprilie (*Idem*, p. 131). Dealtfel: (*Das Burzenland*, III; *Kronstadt*, I, p. 101) se arată că bastionul în chestiune s'a clădit în anul 1524 și că a costat 650 florini. (Vezi nota precedentă).

²⁾ «...Die Burg auf dem Gesprengberg nur etwa 40 m. Durchmesser. Diese bildete mit dem am Fusse des Gesprengberges befindlichen befestigten Kirchhof von Bartholomae durch Palissaden verbunden, eine verteidigungsfähige Anlage». (*Burzenland*, III; *Kronstadt*, I, p. 61).

Nu găsim nici o urmă documentară că această fortificațiune să fi jucat vreun rol în asediul din 1529. Deoarece Petru Rareș își avea tabăra lângă biserica Sf. Bartolomei (*Quellen...* II, p. 154), se pot face două supoziții: sau că această întăritură nu eră în bună stare atunci și nu a fost ocupată de Brașoveni sau că Rareș a reușit să o ocupe ușor.

³⁾ Scrisoarea lui Petru Rareș din 31 Octomvrie 1529 către Bistrițeni (Hurmuzachi, XV¹, p. 339).

⁴⁾ I. Ursu, *Die Auswärtige Politik d. Peter Rareș*. p. 60.

În colecțiunea Hurmuzachi (II¹, p. 70, Nr. XLIV) există o scrisoare a lui Mailat prin care acesta protestează contra modului cum se exprimase Petru Rareș la adresa lui Ferdinand. Scrisoarea este datată: in obsidione Brasoviae die Domenica post Luciae 1529 și editorul o datează: 19 Decemvrie 1529. Este deci o contrazicere

Prejmerul ¹⁾, și atacă și ia biserica întărită din Prejmer ²⁾.

Ajunși în fața Brașovului, Moldovenii își așează tabăra « dincolo de izvorul apei lângă biserica Sf. Bartolomeu în spatele Muntelui de Piatră (cum se numește în popor) » ³⁾. Locul a fost bine ales căci se află la circa 2000 metri de cetate (deci în afară de bătaia tunurilor ei) și în afară de vederi.

Ca sector de atac se alege fortul de pe Straja. Alegerea acestui obiectiv se motivează, pe deplin, și prin succesul ulterior și prin următoarele considerațiuni:

Acest fort, depărtat de incintă minimum cu 350 metri și aflat la o înălțime de 80 metri deasupra cetății, nu putea fi susținut efectiv de focul artileriei de pe incintă.

Fortul fiind de pământ și lemn eră mai ușor de distrus ca zidurile cetății.

Odată fortul cucerit Moldovenii căpătau o poziție de pe care nu numai că dominau Brașovul și împrejurimile dar îi tăiau posibilitatea de a primi ajutoare din afară.

Indreptarea atacului asupra acestui fort nu a împiedicat de sigur ocuparea, de către Moldoveni, a înălțimilor ce inconjoară Brașovul din celelalte părți.

Asupra fortului, Rareș concentrează focul tunurilor sale ⁴⁾ și dă foc parapetelor prin lemne grămadite la picioarele lor ⁵⁾. Sub acțiunea bombardamentului și a focului parapetele sunt distruse ⁶⁾ și fortul este luat la 29 Octomvrie ⁷⁾ împreună cu

între ceace arată toate documentele că asediul s'a terminat în Octomvrie și data arătată de această scrisoare. Am bănuț că trebuia să fie o greșală în datare și m'am adresat d-lui C. Marinescu, profesor la Universitatea din Cluj. D-sa îmi arată că bănuiala mea se învederează și anume că data nu este 19 Decemvrie ci 24 Octomvrie și că ea provine din faptul că editorul a socotit, după Sf. Lucia și nu Sf. Luca. Ce-eace întărește și mai mult aceasta este că o scrisoare a lui Rareș (Hurmuzachi, XV¹, p. 338, 339) este datată tot în raport cu ziua Sf. Luca. Astfel fiind lucrurile, scrisoarea lui Mailat este probabil un răspuns la una din scrisorile de amenințare a lui Rareș.

¹⁾ I. Ursu, *l. c.*

²⁾ Iorga, *Istoria Armatei Române*, I, p. 251.

³⁾ « in castra sua ultra scaturiginem aquae circa aedem divi Bartholomei, retro saxum montem (ut vulgo nominant) posita » (*Quellen...* II, p. 154; Hurmuzachi, II³, p. 648).

⁴⁾ Scrisoarea lui Rareș, sus menționată (Hurmuzachi, XV¹, p. 339).

⁵⁾ *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, I, p. 50; *Quellen...* II, p. p. 154, 160; IV, pp. 12, 77, 100.

⁶⁾ Scrisoarea lui Rareș (Hurmuzachi, XV¹, p. 339).

⁷⁾ *Quellen...* II, p. 154; IV, p. 499.

întreaga garnizonă (mai puțin trei oameni)¹⁾, și cu armamentul aflat într'însul²⁾.

În urma acestui succes a Moldovenilor Brașovenii se supun și armistițiul se încheie la 3 Noemvrie³⁾.

Asupra acestui asediu sunt de observat cele ce urmează:

Nu erà în interesul lui Petru Rareș să distrugă Brașovul, care fusese și mai putea fi de folos Domnilor moldoveni prin subsidiile ce le dădeau și prin armamentul, informațiile și diferitele obiecte ce le procurau.

Rareș nu avea mijloacele — și asediul Bistriței a dovedit-o — de a face un asediu în regulă. Trebuia deci găsit mijlocul de a impune, Brașovenilor, voința domnitorului moldovenesc, repede. Mijlocul erà de a ataca un punct în acelaș timp important pentru apărare și greu de apărat. Sectorul de atac a fost bine ales și cucerirea obiectivului parțial — bine ales — a adus supunerea dorită.

Asediul Bistriței (1529—1530)

Situată în valea râului cu acelaș nume, care curge acolo dela Nord-Est la Sud-Vest, orașul Bistrița se întinde paralel cu râul a cărui vale se lățește, în dreptul orașului, până la 1½ kilometri și este mărginită de două serii de înălțimi paralele. Crestele acestor înălțimi domină valea în mijlociu cu 200 metri.

¹⁾ *Quellen...* II, p. 154.

²⁾ « Summa summarum tam expositorum domini villici in necessitates hujus civitatis quam etiam molendini circa portam superiorem extracti, quam nec non et munitionis lignee in pinna altiore veteris veteris arcis inauspicato aedificatae in cuius amissione sive potius exustione duae magnae bombardae una aerea altera ferrea amissae et per Moldaunos ablatae sunt, primam diximus glaucam, alteram rubeam ob colores ladulis ipsarum imbibitos. Amissimu et multa alia quae reminisci, renovare dolorem est. *Haec omnia* consilium et ferventem aetatem passi sumus. Volebamus hostem eminus et adhuc in Prasmare existendem paxidibus nostris prostertere, cum (tace) non possemus. Haec tibi grata summe posteritas... flor 996 asp. 23½ » (*Quellen...* II, p. 160).

Distanța de 10 kilometri dintre Brașov și Prejmer justifică pe deplin ironia scriitorului acestei însemnări. Ceeace este interesant este însemnarea acestui contemporan cum că Brașovenii ar fi provocat sau au voit să provoace pe Petru Rareș, trăgând asupra trupelor sale aflate la Prejmer, recte, atacând Prejmerul.

³⁾ Iorga, *Istoria Armatei Române*, I, p. 251; *Quellen...* II, p. 123; IV, p. 499; Ursu, *o. c.*, pp. 61, 63.

Cea mai mică distanță dintre cea mai apropiată înălțime (Schiefer Berg spre Est) și oraș fiind de circa 700 metri, un inamic nu putea folosi aceste dealuri decât în chip de observatoare, (deoarece de pe ele se vede tot ce se petrecea în oraș și în împrejurimi), depărtarea fiind prea mare pentru a așeza baterii pe dânsle. Coastele dealurilor de pe stânga Bistriței sunt acoperite cu pădure iar pe cele de pe dreapta sunt vii. Panta coastelor acestor dealuri este repede, cam $\frac{1}{4}$ în mijlocie.

În anul 1529 Bistrița dispunea de o centură întărită cu 13 turnuri ¹⁾ și două bastioane ²⁾. Fortificația, solidă și potrivită scopului ³⁾, era de tipul bastionat, adică alcătuită din bastioane ⁴⁾, legate între ele cu cortine, pe cari erau mai multe turnuri ⁵⁾; unele din aceste turnuri serviau de porți ⁶⁾. Șanțul exterior era plin cu apă ⁷⁾, luată din râul Bistrița, care trecea chiar prin oraș.

La Nord și Sud se întindeau mahalalele orașului ⁸⁾.

Orașul era aprovizionat cu hrană, armament și munițiuni îndestulătoare ⁹⁾, cari s'au reînnoit de altfel în timpul asediului ¹⁰⁾.

Garnizoana sa constă din întreaga populație bărbătească ¹¹⁾ a orașului și din mercenari, la cari s'au adăos, de sigur,

¹⁾ Trauchenfels, *Magazin für Geschichte... Siebenbürgens*. Neue Folge, II, p. 133.

²⁾ Kisch, *Geschichte von Bistritz*, p. 32.

³⁾ Fortificațiile erau « tüchtig » (H. Wittstock, *Die Stellung von Bistritz im Thronstreite zwischen Ferdinand I und Zapolya und seine Verhältnis zu Peter Fürsten der Moldau in Neuntes Programm des Evangelischen Gymnasium zu Bistritz in Siebenbürgen*, p. 26). Profesor D-r Albert Berger, *Das Verhältniss von Bistritz zu dem Moldauer Woiwoden Peter Rareș*, p. 38.

⁴⁾ Vechi gravuri, precum și un plan din 1750, aflate la liceul german din Bistrița; Kisch, *l. c.*

⁵⁾ Gravurile și planul sus citat. Trauchenfels, *o. c.*, p. 133.

⁶⁾ La Bistrița erau numai trei porți: Holtzthor spre Nord (pe care era săpată data 1485 (H. Wittstock, *Nösner Zustände in Archiv d. Vereines f. Siebenbürgische Landeskunde*. Neue Folge, IV, III Heft, p. 3, nota 6). (Aci se află și arsenalul (Zeughaus) Berger, *o. c.*, p. 59); Ungarische Thüre (în dreptul căreia, spre exterior era un uvraj avansat (Vorwerk) Berger, *l. c.*) și Spital Thüre spre Sud; mai erau două poterne mici: una pe latura de Est, numită Kröten Thürl și una pe cea de Vest, numită Fleischer Thürl (planul din 1750).

⁷⁾ Gravurile și planul menționat.

⁸⁾ Planul sus menționat și descrierile luptelor de atunci.

⁹⁾ Berger, *o. c.*, pp. 47, 53; Wittstock, *o. c.*, p. 26. La începutul anului 1530, se tocmește un nou « Geschützmeister » care să toarne patru tunuri (Wittstock, *o. c.*, p. 35).

¹⁰⁾ Berger, *o. c.*, p. 57; Kisch, *o. c.*, p. 40.

¹¹⁾ În Ianuarie 1530 numărul mercenarilor era de 246 (120 pedestri și 126 călări. Wittstock, *o. c.*, p. 34). Angajarea lor începuse din Septembrie 1529 (*Idem*, p. 27).

refugiați din satele vecine și contingentele altor orașe ca al Sibiului¹⁾. Totalul acestor forțe nu se poate stabili precis dar nu trebuie să fi trecut de câteva (puține) mii.

Efectivul trupelor atacatoare nu-l cunoaștem; ceace știm este că nu a fost îndestulător pentru a asigura o împresurare efectivă²⁾ și că le-a lipsit materialul de asediu trebuitor sau acesta a fost neîndestulător³⁾. Lipsa de efective, cel puțin în anumite momente, se poate explica și prin organizarea de atunci a armatei moldovenești, care nu îngăduia a ține mult timp sub arme, oamenii luați dela plug. Deaceea, în acest asediu, au fost perioade — mai ales acelea după strângerea holdelor — în cari s'au dat lupte mai mari și lungi intervale în cari activitatea era redusă la hărțueli și o blocare puțin efectivă. Apoi iarăș organizarea sau lipsa de organizare a serviciului de hrană, care era bazat pe principiul că trupele trebuiau să se hrănească din resursele locale, a dus la epuizarea acestora și a silit diferitele detașamente să-și mute mereu cantonamentele⁴⁾, ceace evident slăbiă investirea⁵⁾.

Hotărîrea dârză a Sașilor din Bistrița de a nu-și pierde libertatea⁶⁾, tăria fortificațiilor lor, armamentul de care au dispus precum și lipsurile arătate la Moldoveni, explică târăgă-narea acestui asediu, cel mai lung din istoria noastră militară.

În primăvara anului 1529 Bistrițenii au trimis 200 soldați în lagărul lui Török și 50 la Ciceu (*Idem*, p. 17). Contingentul bistrițean pentru armata ridicată în 1526 a fost de: « 100 Büchenschützen » (I. T. Klein în *Programm des evangelischen Ober-gymnasium A. B. in Bistritz*, 1870—1871, p. 42); Berger, *o. c.*, p. 53.

¹⁾ La 16 Februarie 1530, Sibienii cer Bistrițenilor a le înapoia contingentul lor (Hurmuzachi, XVI¹, p. 353).

²⁾ Wittstock, *o. c.*, p. 33; Berger, (*o. c.*, p. 53) afirmă că Moldovenii au venit în număr mare și bine pregătiți pentru un lung asediu, dar nu arată izvoarele pe cari biziue această afirmațiune. Efectivul Moldovenilor era de sigur mai mare ca acel al Bistrițenilor dar neîndestulător pentru lungimea cercului de investire.

³⁾ Că a fost neîndestulător o spun Wittstock (*o. c.*, p. 28) și Trauchenfels (*o. c.*, p. 133), Corespondența lui Basta (care a luat ulterior Bistrița; G. D. Teutsch, *Geschichte der Siebenbürgen Sachsen*, I, p. 352) arată de ce material numeros era nevoie pentru a ataca o cetate de pe atunci (*Monumenta Hungariae Historica*. Dipl., XXXIV, pp. 8, 11, 67, 81).

⁴⁾ Așa cartierul general se mută dela Aldorf la Dumitra Mare, pentru că atât în Aldorf cât și în Iaad se consumase tot ce era hrană (Kisch, *o. c.*, p. 40).

⁵⁾ Evacuarea, la un moment dat, al Budacului, îngăduie Bistrițenilor să trimită 20 peceși la Lechința (Lechnitz) (Berger, *o. c.*, pp. 55, 56; Wittstock, *o. c.*, p. 34).

⁶⁾ *Letopiseșul Țării Moldovei până la Aron Vodă*, pp. 135, 136; Motogna, *Relațiile...* p. 24. Ei sunt încurajați de Sibieni (Hurmuzachi, XVI¹, p. 325). Sufletul apărării a fost Thomas Wallendorfer zis Kürschner (Berger, *o. c.*, p. 59; Wittstock, *o. c.*, p. 33).

Asediul a avut ca preludiu apariția cavaleriei moldovenești, în jurul Bistriței, la 18 Iulie 1529 ¹⁾.

În luna Septemvrie ²⁾, acelaș an, trupe din Ciceu, sub comanda pârcălabilor lor ³⁾, fac o demonstrație, fără izbândă, în jurul cetății ⁴⁾. Aceste trupe pradă satele din jurul Bistriței ⁵⁾.

Probabil că investirea nu a început încă atunci, pentru că, la mijlocul lui Septemvrie, vine voevodul Báthory, omul lui Zápolya și este foarte bine primit de Bistrițeni ⁶⁾, ceea ce nu ar fi fost cu puțință, dacă asediul ar fi fost început.

Ce rost a avut această vizită a lui Báthory? El avea ordin, încă din Iulie, de la Zápolya, să predea Moldovenilor Cetatea-de-Baltă și Bistrița ⁷⁾; prezența sa în Bistrița ar fi putut avea deci de rezultat punerea Moldovenilor, cari se găseau în acea regiune, în posesiunea Bistriței. Ori rezultatul este cu totul contrariu deoarece vedem că, după plecarea lui Báthory, se începe cu adevăr asediul. Se poate bănuși că, departe de a predă cetatea Bistrița, Báthory, conformându-se sfârșitului scrisorii sus citate a lui Zápolya, în care se zicea să mai întârzie cu predarea Bistriței, a încurajat pe sub mână pe Bistrițeni să reziste. De sigur că Zápolya a cedat Bistrița lui Petru Rareș, numai spre a-l avea de partea sa, dar cu gândul că evenimentele îi vor îngădui să nu-și țină făgăduința.

În Octomvrie, trupele moldovenești se întăresc cu oameni și cu material de asediu. ⁸⁾ Ele ocupă localitățile: Beșinău (Heidendorf) ⁹⁾, Budacul săsesc (Budak) ¹⁰⁾, Aldorf (Wallendorf) ¹¹⁾, Dumitra Mare (Mettersdorf) (unde este cartierul

¹⁾ Iorga, *Istoria Armatei Române*, I, p. 250.

²⁾ Petru Rareș somează pe Bistrițeni a i se supune la: 15 și 31 Iulie, 22 August (Berger, *o. c.*, pp. 47, 48, 51), 3 Septemvrie (Wittstock, *o. c.*, pp. 42, 43).

³⁾ Wittstock, *o. c.*, p. 28; Berger (*o. c.*, p. 53) zice că efectivul acestor trupe era mărit cu locuitori din valea Rodnei.

⁴⁾ Berger, *o. c.*, p. 53; Motogna, *o. c.*, p. 24.

⁵⁾ *Ibidem*; Wittstock, *o. c.*, p. 28.

⁶⁾ « glänzend bewirtet » zice Berger (*o. c.*, p. 52).

⁷⁾ Scrisoare din Lipa, de la 18 Iulie 1529, (Berger, *o. c.*, p. 47).

⁸⁾ Ursu, *o. c.*, p. 64.

⁹⁾ La 10 Octomvrie atacă detașamentul dela Beșinău (Wittstock, *o. c.*, p. 29).

¹⁰⁾ Wittstock, *o. c.*, p. 33.

¹¹⁾ Cartierul general este acolo la 11 Octomvrie, căci deacolo este o scrisoare a episcopului Anastase și a pârcălabilor (Wittstock, *o. c.*, pp. 29, 33).

general în Ianuarie 1530)¹⁾, localități situate respectiv la 4, 5, 3 și 10 kilometri de Bistrița.

Oricât de apropiat de oraș ar fi fost, cercul de investiție eră totuș foarte mare. Chiar dacă Moldovenii ocupau înălțimele dela Est și Vest de Bistrița cu rezervele lor și și aveau avant-posturile împinse înainte până'n mahalalele orașului (cari, ca și satele dimprejur, au fost arse de Moldoveni²⁾) încă întinderea liniei acestora ar fi fost de circa 8 kilometri.

Din cauza întinderii cercului de investiție și probabil și din cauza că din timp în timp oamenii plecau acasă spre a se primeni și aproviziona³⁾, paza nu eră efectivă și Bistrițenii au reușit nu numai a corespunde mereu cu localitățile vecine dar chiar a mai aduce aprovizionări⁴⁾.

Deși Moldovenii au dispus de material de asediu⁵⁾, nu găsim urmă de chipul cum a fost întrebuințat și de locurile unde a fost dispus. Faptul că Sașii au profitat de armistițiul pentru a repara fortificațiile stricate⁶⁾, arată că Moldovenii au distrus, în parte cel puțin, fortificațiile și că deci au avut și au folosit materialul de asediu trebuincios.

Hărțueli și mici atacuri au avut loc fără întrerupere atât ziua cât și noaptea⁷⁾.

Moldovenii au dat trei atacuri mai puternice contra cetății.

La 6 Octomvrie ei oferă Bistrițenilor, printr'o scrisoare a comandamentului lor din Iaad, un armistițiu⁸⁾ și o parte dintre ei se retrage, după încheierea acestuia, la 9 Octomvrie⁹⁾,

¹⁾ Motogna, *o. c.*, p. 28. La 6 Fevruarie este tot în Dumitra Mare (Hurmuzachi, XV², p. 349).

²⁾ Berger, *o. c.*, p. 55; Trauchenfels, *o. c.*, p. 133; Wittstock, *o. c.*, p. 31.

³⁾ Că așa eră obiceiul la Moldoveni ne o arată faptul că Ștefan-cel-Mare a fost nevoit, în 1476, să deie drumul oamenilor acasă și că Ion Vodă-cel-Cumplit a trebuit să facă tot așa.

⁴⁾ Scrisoare a preotului din Dumitra Mare (Fevruarie 1530) care zice că a reușit a merge în Bistrița (Wittstock, *o. c.*, p. 30); Wittstock, *o. c.*, p. 33. Bistrițenii au reușit chiar a trimite 20 «büchenschützen» pentru apărarea localității Lechința (Wittstock, *o. c.*, p. 34; Berger, *o. c.*, pp. 55, 56).

⁵⁾ Berger (*o. c.*, p. 53) spune că Moldovenii erau bine pregătiți pentru un lung asediu; Wittstock (*o. c.*, p. 28) și Trauchenfels (*o. c.*, p. 133) arată că pregătirea lor eră neîndestulătoare.

⁶⁾ Berger, *o. c.*, p. 57.

⁷⁾ Berger, *o. c.*, p. 53; Wittstock, *o. c.*, pp. 30, 33.

⁸⁾ Berger, *o. c.*, p. 54; Hurmuzachi, XV¹, p. 336; Motogna, *o. c.*, p. 26; Wittstock, *o. c.*, p. 28.

⁹⁾ Hurmuzachi, XV¹, p. 337.

spre Rodna ¹⁾. Bistrițenii ies, la 9 Octomvrie, din cetate și se duc în vii spre a le culege ²⁾. Atunci un corp de călăreți moldoveni se repede dinspre Beșinău ³⁾. Din oraș se dă alarma ⁴⁾ și se deschide focul asupra Moldovenilor ⁵⁾, cari sosesc la porțile cetății odată cu locuitorii, fugind înapoi din vii ⁶⁾. Un contra-atac, dat de Bistrițeni, respinge pe Moldoveni ⁷⁾; aceștia ard însă o mahala și pradă mult ⁸⁾.

La 11 Octomvrie, comandanții trupelor moldovenești venite din Ciceu, cer scuze zicând că nu știau că se încheiase un armistițiu ⁹⁾; acesta se prelungește pe 14 zile ¹⁰⁾.

În Noemvrie Moldovenii primesc noi trupe trimise de Petru Rareș, dela Brașov ¹¹⁾. Noi întărituri de trupe sosesc și în Decemvrie ¹²⁾.

La 14 Decemvrie se încheie un nou armistițiu pe 14 zile ¹³⁾. Totuș, la 24 Decemvrie Moldovenii dau un atac puternic. Hotărârea de a ataca a fost, probabil, bazată pe credința unei defectiuni din partea unor apărători ¹⁴⁾ și pe cunoștința lipsei de hrană ¹⁵⁾ și a epidemiei de ciumă ce bântuia în Bistrița ¹⁶⁾.

¹⁾ Berger, *o. c.*, p. 54; Motogna, *l. c.*; Wittstock, *o. c.*, p. 29.

²⁾ Berger, *l. c.*; Motogna, *l. c.*; Wittstock, *l. c.* Viile au rămas neculese. În Februarie 1530 strugurii erau încă pe vițe (Wittstock, *o. c.*, p. 30).

³⁾ Motogna, *l. c.*; Wittstock (*o. c.*, p. 29) spune că un detașament moldovenesc atacă, fără a specifica din ce direcție. Berger (*o. c.*, p. 54) vorbește de atacul unei trupe de lefegii (Söldner) moldoveni. Faptul că trupele moldovenești dinspre Rășăritul Bistriței s'au retras spre Rodna, face ca, în adevăr, atacul să nu se fi putut da decât de trupele dinspre Beșinău.

⁴⁾ Berger, *l. c.*

⁵⁾ Kisch, *o. c.* p. 39.

⁶⁾ Berger, *l. c.*; Motogna, *o. c.*, p. 26. Viile fiind la Apus de Bistrița iar atacul venind dinspre Beșinău, este probabil că porțile prin cari au ieșit și s'au întors Bistrițenii — și la cari au ajuns Moldovenii — au fost: Fleischer Thürl, Spital Thürl (mai ales) și, poate, Ungarische Thüre.

⁷⁾ Berger, *l. c.*; Kisch, *o. c.*, p. 39.

⁸⁾ Wittstock (*o. c.*, p. 29).

⁹⁾ Berger, *o. c.*, pp. 54, 55; Hurmuzachi, XV¹, pp. 336, 337; Wittstock, *o. c.*, p. 29.

¹⁰⁾ Iorga, *Istoria Armatei Române*, I, p. 251.

¹¹⁾ Ursu, *c.*, p. 64. La 31 Octomvrie Rareș amenințase din nou pe Bistrițeni (Wittstock, *o. c.*, p. 43).

¹²⁾ Berger, *o. c.*, pp. 55, 57; Motogna, *o. c.*, p. 28.

¹³⁾ Berger, *o. c.*, p. 57; Hurmuzachi, XV¹, p. 346.

¹⁴⁾ În oraș, s'au găsit scrisori adresate de trădători către atacatori (Wittstock, *o. c.*, p. 31).

¹⁵⁾ Lipsa de hrană se simțea dela finele lunii Octomvrie (Wittstock, *o. c.*, p. 31). Motogna, *o. c.*, p. 28.

¹⁶⁾ Berger, *o. c.*, p. 59.

Atacul moldovenesc s'a dat în lungul văii și din sus de oraș, deci spre Holz Thor ¹⁾. Moldovenii sunt respinși ²⁾ și retrag grosul trupelor lor, din Iaad și Aldorf, la Dumitra Mare ³⁾.

După respingerea atacului, Bistrițenii introduc alimente în oraș — ceea ce este încă o dovadă a neeficacității investirii — repară zidurile și angajează încă lefegii ⁴⁾.

Bistrițenii au dus apărarea în două chipuri — poate din cauza certelor dintre dânșii ⁵⁾:

Pe de o parte au căutat a trăgăna lucrurile cât mai mult ⁶⁾, în care scop au încheiat armistițiului ⁷⁾ (cari le-au servit pentru reparația fortificațiilor și pentru aprovizionări), au început negocieri ⁸⁾ și au trimis daruri, atât lui Petru Rareș cât și boierilor comandanți ai oastei moldovenești ⁹⁾.

Pe de altă parte au făcut numeroase ieșiri ¹⁰⁾, cu cari ocazii au luat și prizonieri și nu din acei mai puțin însemnați ¹¹⁾ și și-au procurat și alimente ¹²⁾.

În Ianuarie Moldovenii capătă din nou întărituri. Detașamentul din Budac atacă dinspre Schiefer Berg și spre Holz-thor ¹³⁾. Atacul nu reușește și luptele continuă zilnic ¹⁴⁾.

¹⁾ Lupta s'a dat (Berger, *o. c.* p. 57) « auf der oberen Feldern » adică pe câmpia din susul Bistriței (în sensul curgerii apei), deci spre Aldorf. Ceea ce întărește această interpretare a locului luptei este și faptul că în urma acestei lupte trupele moldovenești din Iaad și Aldorf se duc la Dumitra Mare; ele fuseseră probabil concentrate la Iaad în vederea atacului.

²⁾ Berger, *o. c.*, p. 57; Wittstock, *o. c.*, p. 34 nota 1.

³⁾ Berger, *l. c.* Retragerea trupelor moldovenești din Aldorf și Iaad nu trebuie socotită ca totală ci numai că s'au retras grosul trupelor, rămânând însă detașamente pentru asigurarea investirii, care nu putcă fi întreruptă tocmai în valea Bistriței.

⁴⁾ Berger, *o. c.*, p. 57.

⁵⁾ În Bistrița erau două partide: partizani ai lui Ferdinand și partizani ai lui Zapolya (Berger, *o. c.*, pp. 51, 58, 59); ar fi fost chiar trădători (Wittstock, *o. c.*, pp. 29—32; Kisch, *o. c.*, p. 37).

⁶⁾ Conformându-se întru aceasta instrucțiunilor lui Báthory (vezi mai sus p. 21, notele 6 și 7).

⁷⁾ În Octomvrie și în Decemvrie (Berger, *o. c.*, pp. 54, 57; Motogna, *o. c.*, pp. 26, 28; Wittstock, *o. c.*, p. 28).

⁸⁾ Motogna, *o. c.*, p. 24.

⁹⁾ În August și în Ianuarie (Berger, *o. c.*, pp. 48, 61).

¹⁰⁾ Motogna, *o. c.*, p. 26 și celelalte izvoare.

¹¹⁾ Iorga, *Istoria Armatei Române*, I, p. 252.

¹²⁾ Motogna, *o. c.*, p. 24.

¹³⁾ Berger (*o. c.*, p. 61), care zice că atacul s'a dat dinspre Schiefer Berg « und der Meierhofen aus (jenseits der grossen Brücke) ».

¹⁴⁾ Berger, *l. c.*

Pe la mijlocul lui Ianuarie, Bistrițenii fac o ieșire; au ajuns până la Tarpiu (Treppen) dar au fost bătuți și respinși în cetate ¹⁾.

La 6 Fevruarie 1530 se încheie un nou armistițiu ²⁾ și la 7 Fevruarie Moldovenii încep să se retragă spre Rodna ³⁾. Probabil însă că o parte din trupele moldovenești au rămas în jurul cetății până în Maiu 1530 ⁴⁾. La 14 Iunie deputația Bistrițenilor pleacă spre a se supune lui Petru Rareș ⁵⁾.

Asediul Bistriței a ținut, cu întreruperi, dela 18 Iulie 1529 până'n Maiu 1530. El nu a fost un asediu în regulă ci mai mult o blocare având de scop să silească pe Bistrițeni să se supună voinții lui Petru Rareș. Acesta dealtfel nu avea interes — și nu avea nici mijloacele necesare — să distrugă Bistrița (cum nu avusese interes nici să distrugă Brașovul) ci avea nevoie de subvenția acestui oraș și de tot ce-i putea furnisa acest bogat centru.

Atac regulat nu puteau întreprinde Moldovenii căci nu aveau mijloacele necesare.

Ce s'ar fi putut face, ar fi fost o încercuire mai strânsă, care ar fi adus supunerea Bistrițenilor mai curând, căci nu s'ar fi putut reaproviziona, cum au făcut-o. Această încercuire mai strânsă o îngăduia terenul, prin crestele cari dominau orașul și prin paza ce putea fi pusă deacurmezișul văii în sus și în jos de Bistrița. Cercul de investire putea fi restrâns la cam 8 kilometri, ceea ce cerea un efectiv de 12—15.000 oameni, efectiv ce nu era exagerat pentru Moldova deatunci, dar a cărui organizare nu îngăduia ținerea oamenilor sub arme timp îndelungat ⁶⁾.

¹⁾ Berger, *l. c.*; Hurmuzachi, II³, p. 653; Motogna, *o. c.* p. 28.

²⁾ Hurmuzachi, XV¹ p. 349; Motogna (*o. c.*, p. 29) susține că armistițiul a ținut până la supunerea orașului în Maiu 1530, ceea ce reiese și din textul lui Berger (*o. c.*, pp. 63, 64). Ursu (*o. c.*, p. 66), a cărui părere o adoptează și Iorga (*Istoria Armatei Române*, I, p. 251), arată că s'au mai dat lupte în luna Martie.

³⁾ Berger, *o. c.*, p. 63.

⁴⁾ Trauchenfels, *o. c.*, p. 133. La 22 Aprilie 1530 Zapolya ordonase, din nou, Bistrițenilor a se supune lui Petru Rareș (Berger, *o. c.*, p. 64; Wittstock, *o. c.*, p. 44).

⁵⁾ Kisch, *o. c.*, p. 41.

⁶⁾ Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*. Seria III. Tom. XI, p. 276.

Asediul Sucevei 1538

În 1538 Sultanul Soliman, ajuns până aproape de Suceava, își desfășoară armata în fața cetății, care se predă fără luptă ¹⁾. « Atunci și prea frumoasa cetate a Sucevei se supune Turcilor și o batjocuriră ca pe roaba cea din urmă și ca pe o curvă de pe drumuri » ²⁾.

Asediul Sucevei 1563³⁾

În 1563 cetatea Sucevei cuprindea cele două rânduri de ziduri pe cari le avea încă din timpul domniei lui Ștefan-cel-Mare ⁴⁾ și ale căror resturi există și azi. Incinta interioară, pătrată, avea, la colțuri și la mijloacele curtinelor, turnuri pătrate înalte iar incinta exterioară, care urmă formele terenului și era de formă eliptică, avea, la fiecare frântură a acestei încinte, turnuri mai scunde, semicirculare.

Cetatea nu avea, la acea epocă, tranșee în afara fortificațiilor permanente, cum pare a fi crezut Romstörfer ⁵⁾, deoarece:

a) Romstörfer însuș arată ⁶⁾ că existența șanțurilor exterioare este menționată întâiu, în documente, în 1600;

b) Distanța la cari se găseau șanțurile, studiate de Romstorfer, de cetate — 200 metri — întrece bătaia utilă a armelor de atunci, așa că apărătorii acestor șanțuri nu ar fi putut să fie susținuți în chip temeinic de cei de pe zidurile cetății;

c) Descrierile asediului din 1563 nu pomenesc de dânselci arată apriat că apărarea s'a făcut numai după zidurile cetății și în special a celor din colțul de Nord-Est, unde era poarta cetății.

Garnizoana cetății se compunea din 600—700 lefegii, străini în marea lor majoritate, călări și pedestri, înarmați cu puști

¹⁾ Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman* (Ed. Dochez), II, p. 40; Al. P. Ilarian, *Tezaur de Momente Istorice*, III, p. 159; Al. Lapedatu în Romstörfer. *Cetatea Sucevei* (Ed. Academiei Române), p. XXXI.

²⁾ I. Bogdan, *Vechile Cronice*, p. 211; Acelaș, *Letopiseșul lui Azarie*, p. 198.

³⁾ Intreaga descriere a acestui asediu este luată după notița istorică scrisă de d-l Al. Lapedatu, pentru ediția Academiei Române, a cărții lui K. A. Romstörfer, *Cetatea Sucevei*, unde se găsesc citate și izvoarele pe cari este întemeiată descrierea.

⁴⁾ Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*. Seria III. Tom. VI, pp. 9—12.

⁵⁾ *O. c.*, p. 26.

⁶⁾ *Ibid.*

(sinețe), și cu tunuri (puști). Cetatea dispunea de munițiuni și hrană îndestulătoare.

Scopul lui Despot-Vodă, care se închisese în cetate la 8 August 1563, era de a rezista, chiar câteva luni, până la sosirea ajutoarelor, ce ceruse dela Poloni, Turci și Unguri.

Atacatorii, având pe noul domnitor — Tomșa — în cap, dispuneau la început, de oștire de țară — a cărei efectiv nu se cunoaște — și de 4—5 tunuri. Ei înconjurară cetatea dar încercuirea lor nu era destul de strânsă spre a împiedica pe cei din cetate să se strecoare prin cercul de investire și să meargă după hrană.

Tunurile fură așezate în baterie în fața porții de intrare. Focul ce se deschise, de îndată, asupra porții nu fu eficace, fie din cauza necredinții tunarului neamț ce le mânuia, fie, mai probabil, pentru că erau de calibru prea mic ¹⁾.

Apărarea era foarte activă, făcând zilnic ieșiri și trăgând cu artileria sa. Intr'una din ieșiri, care dădu naștere la o luptă foarte aprigă, lefegiii lui Despot, susținuți de tunurile cetății, capturară întreaga artilerie a vrăjmașului și o duseră în cetate.

Văzând neputința de a lua cetatea, Tomșa ceru ajutor dela Ardeleni.

În acest timp înaintă spre cetate Wiszniewiecki, cu Cazacii. Tomșa încetează asediul și se duce spre a face față Cazacilor, pe care-i înfrânge la Vericicani, pe Siret, în primele zile ale lunii Septemvrie.

Atâta credință avea Despot în putința de a rezista mult timp în cetate, încât nu profită de cele vreo zece zile, cât încetă împresurarea cetății, spre a se retrage ci hotărî să rămână și profită de despresurare spre a-și primeni trupele și a aduce noi cantități de alimente și munițiuni în cetate.

Între timp Ardelenii trimiseseră, în ajutorul lui Tomșa, 400 călăreți, 300 pușcași, lucrători de mine dela Rodna, 112 chintale de praf de pușcă și (probabil) tunuri de asediu. Ulterior asediatorii sunt nevoiți să ceară, la 15 Octomvrie, noi cantități de praf, atât pentru tunuri cât și pentru puști.

²⁾ Erau tunuri de câmp pe cari Moldovenii le luaseră la Săpoteni (Al. Lapedatu, o. c., p. XXXV).

Imediat după izbânda dela Vericicani și după sosirea ajutoarelor din Ardeal (prima jumătate a lunii Septemvrie), asediul se reia cu mai multă activitate. Se săpară în jurul cetății — probabil numai pe platoul dela Est și Sud de cetate, căci pe râpile dela Apus și Nord nu se putea — șanțuri (o linie de circumvalațiune), dela cari se făcură apropieri spre a se face mine ¹⁾. Sectorul principal de atac fu, și de data asta, acel al porții cetății, al cărei pod mișcător (pont levis) atacatorii reușiră să-l distrugă. Deschiderea acestei porți fu astupată, de apărători, cu pietre, lemne, buți, etc. Atacul fu continuat printr'un foc neîntrerupt de puști și de tunuri. La aceasta apărătorii răspunseră prin foc și prin ieșiri, cari însă nu putură împiedică ca cercul de fier și de foc să se întărească mereu. O ieșire generală a garnizonei avu drept rezultat o încăerare foarte sângeroasă, după care garnizona trebui să se retragă în cetate.

Pe când Despot trebui să reziste cât mai îndelungat, spre a da timp ajutoarelor să sosească, asediatorii aveau interesul contrar. Zidurile cetății se arătaseră puternice, armamentul ei îndestulător și bine folosit, hrana deasemenea îndestulătoare. Șansele de o izbândă prin arme păreau deci limitate și cu atât mai limitate cu cât Tomșa nu avea interes să distrugă cetatea viitoare sale reședinți. Deasemenea sorții de izbândă prin înfometare erau depărtați. Totuș eră grabă căci iarna nu eră departe și apoi și ajutoarele cerute de Despot se apropiau ²⁾.

O singură cale rămăsese deschisă spre a se grăbi desnodământul: scoaterea din luptă a celor cari mânuiau atât de bine armele în cetatea Sucevei, prin cumpărare. Tomșa se înțelese cu lefegii lui Despot, cari îi predară — la 6 Noemvrie — pe acesta. Incetă astfel, prin mișelie, acest lung asediu ³⁾. Prelungirea rezistenței cu încă puține zile — trei după un ostaș al lui Despot ⁴⁾ — ar fi îngăduit intervenția, în favoarea lui Despot, a oștirii de 14.000 oameni cu cari înaintă Laski ⁵⁾.

¹⁾ Nu sunt dovezi ca atacatorii să fi reușit a mină cetatea sau o parte a ei.

²⁾ *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă*, pp. 203, 204.

³⁾ Documente complete asupra trădării au fost publicate de d-l V. Motogna în *Relațiunile dintre Moldova și Ardeal în secolul XVI*, pp. 184—197.

⁴⁾ V. Motogna, *o. c.*, pp. 186, 191, 193.

⁵⁾ *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă*, p. 203.

Asediul Hotinului 1572

« Iară Ion Vodă, după ce au trecut Leșii preste Nistru, au început a batere cetatea Hotinului, și câteva săptămâni neputând-o dobândi cu armele sale... » ¹⁾.

Cetatea Hotin eră puternică și în starea pe care am descris-o pentru epoca lui Ștefan-cel-Mare ²⁾.

Garnizona, lăsată de Bogdan Vodă Lăpușeanu, eră compusă din 70 infanteriști ³⁾. Ea aveă consemnul de a ține trei luni ⁴⁾ și se apăra cu tărie ⁵⁾. Comandantul ei Dobrosolovski ⁶⁾ își execută conștiincios consemnul și nu cedă cetatea decât după ordinul expres al regelui polon ⁷⁾.

Asediul Brăilei 1574

După lupta dela Jiliștea și devastarea Munteniei, Ion-Vodă-cel-cumplit, aflând că Petru Șchiopul se refugiase în Brăila ⁸⁾, se îndreaptă spre această cetate.

Întăriturile Brăilei constau atunci dintr'o cetate de zid și dintr'o palancă în jurul orașului ⁹⁾.

Ion-Vodă tăbăruește în afara bătăii tunurilor cetății ¹⁰⁾ și somează, pe pașa care comandă, ca să-i predeie pe Petru Șchiopul; pașa refuză ¹¹⁾.

Ion ordonă asaltul orașului (pălânței). Având scări (loitre) pregătite dinainte ¹²⁾, infanteria se repezì la atac cu atâta iuțea

¹⁾ Neculai Costin apud M. Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 456.

²⁾ Despre tăria ei, vezi izvoarele citate de Hăjdău în *Arhiva Istorică a României* (II, p. 8) și în *Ion Vodă-cel-Cumplit* (pp. 40, 41).

³⁾ Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 269.

⁴⁾ Hăjdău, *Arhiva Istorică*, I, p. 76.

⁵⁾ Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 216.

⁶⁾ *Ibid.*

⁷⁾ Neculai Costin, *l. c.*; Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, pp. 217, 269.

⁸⁾ Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 227; Iorga, în Hurmuzachi, XI, p. XXV.

⁹⁾ Neculai Costin (Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 460) arată apriat că «au oborât gardul târgului» (palanca); Goreciu (Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, pp. 227, 229, 279) deosebește bine orașul de cetate; Sulzer (*Geschichte des transalpinischen Daciens*, I, p. 370) zice că Brăila constă dintr'un castel de piatră înconjurat de o încintă cu bastioane.

¹⁰⁾ Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, pp. 227, 279.

¹¹⁾ Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, pp. 228, 279.

¹²⁾ Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 460.

și hotărîre, încât surprinse pe orășeni și luă orașul. Un măcel îngrozitor urmă, timp de patru zile ¹⁾.

Ion voi apoi să atace și cetatea dar, fiind chemat în Basarabia și dându-și seamă de greutatea acestui atac, încetă, asediul ²⁾.

Aseidiul Tighinei 1574

Dela Brăila Ion-Vodă plecă spre Tighina, pe care o atacă, bombardând-o mai multe zile ³⁾. Luă orașul și-l arse ⁴⁾ dar nu luă cetatea ⁵⁾.

Atacuri de cetăți 1594—1595

După răscoala domnitorilor Mihai și Aron și uciderea Turcilor, Românii atacă, pe rând, toate orașele dela granițe, în cari erau garnize turcești. Asupra acestor atacuri nu avem decât date foarte sumare. Trupele românești ajungând, prin surprindere, în fața lor, reușesc a cuceri pălăncile orașelor, a luă orașele, a le da foc și a robi locuitorii. În marea majoritate a cazurilor însă, nu putură luă cetățile de zid, deși, cel puțin în unele locuri, dispuneau de artilerie, cu care le bombardară ⁶⁾.

Așa se întâmplă la Floci (10 Decembrie 1594), Hârșova (1 Ianuarie 1595), Silistra (8 Ianuarie 1595 și 13 Februarie 1595), Măcin (Ianuarie 1595), Giurgiu (15 Noembrie 1594), Șiștov (30 Decembrie 1594), Rusciuc, Rahova, Vidin, Cernavoda, Rasgrad, Babadag, Oblucița, Turtucaia, Tighina (Februarie 1595), Chilia, Cetatea Albă ⁷⁾.

¹⁾ Al. P. Ilarian, *l. c.*; *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă*, p. 226.

²⁾ Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, pp. 229, 280; *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă*, *l. c.*

³⁾ Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 230; *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă*, p. 230.

⁴⁾ Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 229; Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 461.

⁵⁾ Ștef. Ciobanu, *Cetatea Tighina*, p. 17; Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, pp. 230, 239, 280; Iorga, *Istoria Armatei Române*, I, p. 331; Iorga, *Studii asupra Chiliei și Cetății Albe*, p. 200.

⁶⁾ Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, pp. 209, 210.

⁷⁾ Hurmuzachi, III¹, pp. 226, 471, 476; III², pp. 97, 101; IV², pp. 193, 196; XI, p. 25; Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, pp. 13, 16, 22, 24; Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, pp. 209, 210; Iorga, *Istoria Armatei Române*, I, pp. 365, 369—372; Isthwanfy,

Trei cetăți: Brăila (1 Martie 1595)¹⁾, Ismail (22 Martie 1595)²⁾ și Turnu³⁾, fură luate, dar asupra luării lor nu avem decât următorul detaliu: Brăila fu cucerită în urma bombardamentului cu artilerie ușoară și prin mine⁴⁾.

Asediul Târgoviștei în Octomvrie 1595

După ce Turcii au ocupat Târgoviștea, Sinan Pașa a pus să o întărească⁵⁾, întrebuițând pentru aceasta atât populația locală⁶⁾ cât și salahori aduși din Bulgaria⁷⁾.

Pentru întărire, Turcii s'au folosit de vechile întărituri de zid din jurul Curții Domnești, ce s'au reparat⁸⁾, adăugând parapete de pământ și lemn precum și șanțuri⁹⁾.

Historia Regni Hungariae. (Ed. 1758), p. 411; *Magazin Istoric*, I, pp. 228, 230; IV, pp. 278, 280; Naima, *Annals of the Turkish Empire.* (Ed. Fraser), pp. 49, 50; Veress, *Campania Creștinilor contra lui Sinan Pașa din toamna 1595*, p. 11.

¹⁾ « Au spart Brăila până'n pământ » (*Magazin Istoric*, IV, p. 280); Hurmuzachi, III¹, p. 476; III², p. 97; IV², p. 196; Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 24; Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 210; Iorga, *Istoria Armatei Române*, I, p. 371; Naima, *l. c.*; Veress (*l. c.*) dă data de 10 Aprilie (nota 4).

²⁾ Hurmuzachi, III¹, pp. 226, 234, 471; IV², p. 193; XII, pp. 35 sqq., 41 sqq.; Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 22; Iorga, *Acte și Fragmente*, I, p. 139; Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, *l. c.*; Iorga, *Istoria Armatei Române*, I, p. 373; Veress, *o. c.*, p. 12.

³⁾ Veress, *o. c.*, p. 15.

⁴⁾ Naima, *o. c.*, p. 50.

⁵⁾ Hurmuzachi, Supl. II, vol. I, p. 363; Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 481; Veress, *o. c.*, p. 76

⁶⁾ Isthwanfy, *o. c.*, p. 412; Kogălniceanu, *o. c.*, I, p. 481.

⁷⁾ Isthwanfy, *l. c.*; Numărul total al lucrătorilor ar fi trecut de 73.000; repartiția lucrului s'a făcut de Sinan Pașa în persoană (Hurmuzachi, *l. c.*).

⁸⁾ « (Pașa de Caramania, luat prizonier la Târgoviște) fortificando una parte di quella città (Târgoviște) con tre baloardi et un cannone, servendosi della muraglia vecchia, et con palificate riparandosi » (Scrisoare a lui Pigafetta din 24 Octomvrie 1595 apud Veress, *o. c.*, p. 51).

La Curtea Domnească mai este un capăt din vechile parapete între poarta de intrare și biserica Sf. Vinere. Alcătuirea și dimensiunile acestui zid, în profil, sunt următoarele:

Un zid exterior de 1,25 m. grosime și 3,50 m. înălțime.

Un massiv de pământ de 2,50 m. grosime.

Un zid interior de 0,82 m. grosime și 2,50 m. înălțime.

Nu se poate afirma, până la dovezi precise, că acesta este parapetul ce există în 1595.

⁹⁾ Hurmuzachi, III², p. 151; Supl. II, vol. I, p. 363; Naima, *o. c.*, p. 63.

Nu găsim urmă de palanca orașului în această vreme. O asemenea palancă a fost făcută de Matei Basarab (*Călătoriile patriarhului Macarie.* (Ed. Cioranu) p. 78; *Magazin Istoric*, IV, p. 321). Nu se poate afirma că valurile ce se văd azi sunt ale acestei întărituri.

Cetatea astfel alcătuită se află în jurul Curții Domnești ¹⁾. Ea are o lungime de parapet de circa 400 pași ²⁾ și prezentă patru laturi:

Latura de Est, pe malul Ialomiței, care curgea atunci chiar sub Curtea Domnească ³⁾, și care mărea astfel puterea de rezistență a acestei laturi ⁴⁾.

Pe această latură erau două turnulețe de flancare ⁵⁾.

Laturele de Nord și de Vest erau formate din câte un parapet de pământ, larg de 8 brațe, căptușit cu lemne, cu gratii și cu gabioane pe dinafară și tencuite pe dinăuntru. Parapetele fuseseră în parte văruite spre a da aparența că erau de zid ⁶⁾. Înainte era un șanț larg de 8 brațe, și adânc. Țepi și spini precedau șanțul. Pe aceste laturi erau traverse și trei turnuri ⁷⁾. Artileria nu era în cazemate ci era pusă sus pe parapete, între gabioane ⁸⁾.

¹⁾ Veress, *o. c.*, p. 76. Fortificația și în special șanțul nu ar fi fost cu totul gata, în momentul atacului (Veress, *o. c.*, p. 79).

²⁾ Scrisoarea lui Pigafetta din 14 Noemvrie 1595 (Veress, *o. c.*, p. 56). Relațiunea lui Piscullo, publicată tot de Veress (*o. c.*, p. 79) zice că lungimea era de 1.000 brațe, măsurată pe parapet.

³⁾ Că Ialomița curgea chiar sub Curtea Domnească, o arată documentele vremii (Scrisoarea lui Pigafetta din 14 Noemvrie 1595 la Veress, *o. c.*, p. 56). Atât în trecut cât chiar în zilele noastre, Ialomița se depărta și se depărtează spre malul ei stâng. Pe vremea de care ne ocupăm cursul râului dela podul Mihai Bravul (șoseaua ce duce la Mănăstirea Dealului) trecea pe sub malul ce este paralel cu Strada Mihai Bravul, pe sub Curtea Domnească (Veress, *l. c.*) și urmă apoi cursul de azi al canalului numit Iazul Morilor.

⁴⁾ « la ripa del quale rende più forte quella piazza » (scrisoarea lui Pigafetta, sus citată).

⁵⁾ « Due altre (torrioni) minori sono a tramontana inverso il fiume » (Veress, *l. c.*).

⁶⁾ « il terrapieno, che al dintorno haveva una gabbionata incrostata, di calcina bianca, ci che pareva a noi muraglia, con i suoi merli all'antica » (Veress, *o. c.*, p. 78).

⁷⁾ Sau bastioane, căci cronică zice (Kogălniceanu, *Letopiseșii*, I, pp. 481, 484) « pârcașe » iar Pigafetta (Veress, *o. c.*, p. 51) « baloardi ».

⁸⁾ « Ha tre torrioni piccoli ritondi... Dalla parte di mezzogiorno haveano (Turcii) tirata una fossa larga forse 8 braccia, et col terreno arenoso et di giaia riempito le palificate in larghezza di 8 braccia circondavano quella fortezza con travi pel traverso conficatti et tenuti fortemente da cavicchie di legno con assai buon modo. Ma li torrioni non haveano cannoniere o feritoie, et li pezzi di bombarda erano disposti infra li gabbioni si delli torrioni, come delli cortine... Tutta la fortezza era per di fuori tessuta di grati et siepi, et per di dentro affine di tenere fermo quel terreno, imbiancati con calcina » (Scrisoarea lui Pigafetta, sus citată).

Intăriturile Târgoviștei erau de lemn și aveau două șanțuri adânci (Naïma, *o. c.*, p. 63).

Turcii au construit în jurul palatului princiar un fort cu bastioane de pământ și lemn, cu șanț și cu flancuri de mărime potrivită (raisonable) (Hurmuzachi, III², p. 151).

D-1 Veress (*l. c.*, p. 24) zice că parapetele erau înalte ca de două sulite; nu citează izvorul pe care se bazează.

Laturea de Sud erà alcătuită de poarta cetății, mică și acoperită de fier ¹⁾. Bastionul din jurul bisericei Sf. Vinere erà legat, printr'un șanț, cu un mic fort patrulater, aflat probabil cam pe unde se află acum Prefectura ²⁾.

Garnizona erà compusă din 1500 oameni ³⁾ și 46 tunuri ⁴⁾. Ea aveà proviziuni îndestulătoare ⁵⁾.

Trupele atacatoare aveau un efectiv de circa 27.000 oameni cu 60 tunuri ⁶⁾.

Armata asediatoare ia, în ziua de 17 Octomvrie 1595 ⁷⁾, următorul dispozitiv:

Ștefan Răzvan cu ai săi și cu Săcuii, cu 10 tunuri, atacă din spre Răsărit ⁸⁾.

Báthory, cu trupele sale despre Miazăzi ⁹⁾.

Mihai Viteazul despre Apus și Miazănoapte ¹⁰⁾.

«... Târgoviștea, unde o întărise cu șanțuri și cu părcane și cu spini îngrădită » (Kogălniceanu, *Letopiseși*, I, p. 484).

Valul (parapetul) erà larg de 12 picioare și erà făcut cu gabioane mari (Isthwanfy, *o. c.*, p. 412).

« (La 29 August Sinan, ajuns la Târgoviște, dà ordin a se întări) cioè essendo il palazzo del principe circondato da una palancata, o palificata all'usanza di quel paese, ne fece appresso un'altro, lasciando fra'l mezzo passa due di spatio, poi feci cavar di fuori via la fossa, gettando la terra fra le doue palancate, facendo terrapieno con tre fianchi in tutto » (Veress, *o. c.*, p. 76).

¹⁾ « il quarto fianco fu la porta inverso levante piccolo et coperta di lame di ferro ». (Scrisoarea lui Pigafetta, *l. c.*).

²⁾ « Dalla parte d'oriente tirarano una trincea dal torrione, fatto in una chiesetta insino al fiume Ialomizza che si scorre, in capo alla quale havean segnato un forte piccolo di 4 fianchetti con intentione di guardarla, ingradendo la piazza. (Pigafetta, *l. c.*).

³⁾ Hurmuzachi, III², p. 151. Pașa de Caramania, luat prizonier la Târgoviște, zice că erau cam 1.000 oameni (Veress, *o. c.*, p. 51); probabil că el arată un număr inferior realității.

⁴⁾ Hurmuzachi, *l. c.*, 40 la Pigafetta (Veress, *o. c.*, p. 56).

⁵⁾ « Assai vettovaglia ha avuto dentro » (Veress, *o. c.*, p. 42).

⁶⁾ Veress, *o. c.*, pp. 39, 40, 48. Mai mult de o treime erau călăreți: 12.000 până la 14.000 (*Ibidem*). Isthwanfy (*o. c.*, p. 413) dà 20.000 călăreți, 32.000 pedestri și între 53 și 75 tunuri pe roți. Cifra de 60.000, dată de N. Costin (Kogălniceanu, *Letopiseși*, I, p. 484), este exagerată chiar dacă se ține seama și de cărauși și cei dela trenuri, căci armata aveà 3.000 care (Veress, *o. c.*, p. 40) și nu este de crezut că erau în mijlocie 11 oameni de fiecare car.

⁷⁾ Veress, *o. c.*, p. 77.

⁸⁾ Kogălniceanu, *Letopiseși*, I, p. 484; Isthwanfy, *o. c.*, p. 414.

⁹⁾ Kogălniceanu, *l. c.* Corespunde dispozitivului luat de armata aliată (care venise pe valea Dâmboviței) încă dinainte, în care Răzvan erà la dreapta, Báthory la centru și Mihai la stânga (Veress, *o. c.*, p. 42).

¹⁰⁾ Neculcea (Kogălniceanu, *Letopiseși*, I, p. 484), luându-se după Isthwanfy (*o. c.*, p. 414) nu desparte pe Báthory de Mihai Viteazul, cum o face pentru Răzvan, dar povestirea contimporană, dată la iveală de d-l Veress, nu lasă cea mai mică îndoială în această privință.

Ei ocupă o biserică ce se află la o bătaie de arc de cetate ¹⁾. Se ocupă deasemenea, imediat, ruinele caselor rămase la 40—50 pași de cetate ²⁾, cari servesc trupelor aliate spre a se retranșa ³⁾.

Se pune artileria în două baterii: una la Sud și cealaltă la Nord ⁴⁾. Turcii deschid focul și trag încontinuu de pe parapete ⁵⁾. Este adevărat că eră nevoie să se urmărească grosul armatei turcești care se retrăsese spre București ⁶⁾, dar nici nu se putea lăsa în urmă o cetate ⁷⁾, în care se credea că eră o garnizonă mare ⁸⁾. Recunoașterile făcute ⁹⁾ și alte informațiuni ¹⁰⁾ arătând că garnizona eră mică ¹¹⁾, se hotărăște a se grăbi atacul și a se lua cetatea cu asalt ¹²⁾.

În acest scop artileria atacatorilor trage asupra parapetelor ¹³⁾, pușcașii adăpostiți în ruinele caselor, vecine cu cetatea, țin parapetele sub un foc continuu ¹⁴⁾ și se strânge material pentru foc: lemne, catran, rășină, etc. ¹⁵⁾, cu cari Secuii

¹⁾ « Michael & Sigismundus cum Quiratio, a montium Jalonnicae fluminis latere prope templum, quod sagittae jactu ab arce distat, locum sibi delegere ». (Isthwanfy, *o. c.*, p. 414). Această biserică pare a fi fosta biserică Sf. Mina ale căruia ruine se vedeau până acum câțiva ani în curtea foștilor case Vlădescu (Informație dată mie, la fața locului, de d-l V. Drăghiceanu).

²⁾ « apresso del quale (forte) circa 40 o 50 passi erano molte case che li Turchi havevano abbrugiate et ruinate, li fondamenti delle quali servivano a' nostri per trincere, et quivi erano accomodati buon numero d'archibugieri. . . » (Veress, *o. c.*, pp. 77, 78).

³⁾ Veress, *o. c.*, p. 78.

⁴⁾ « et poi piantorono due batterie, una alla testa et l'altra alla coda di esso forte » (Veress, *o. c.*, p. 77). *Testa* și *coda* trebuiesc înțelese în sensul curgerii Ialomiței. Neculcea (Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 484) luându-se după Isthwanfy (*o. c.*, p. 414), spune: « Răsvan Vodă cu Secuii eră orânduit despre Răsărit cu 10 tunuri; iară Mihai Vodă și Jigmond cu Kiralie, despre munte și despre apa Ialomiței, cu 20 puști ». El confirmă deci nu numai că se așezaseră două baterii dar chiar și pozițiile lor.

⁵⁾ « nepărăsît dau (Turcii) den tunuri și cumbarale aruncau » (Neculcea în Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, *l. c.*, după Isthwanfy, *l. c.*).

⁶⁾ Încă dela 15 Octomvrie (Veress, *o. c.*, pp. 23, 41).

⁷⁾ Isthwanfy, *o. c.*, p. 412; Veress, *o. c.*, p. 47.

⁸⁾ De 5—6.000 ostași (Veress, *o. c.*, p. 47).

⁹⁾ Veress, *l. c.*

¹⁰⁾ Date probabil de locuitorii rămași, dacă nu în localitate dar în vecinătate.

¹¹⁾ Veress, *l. c.*

¹²⁾ *Ibid.*

¹³⁾ Isthwanfy, *o. c.*, p. 414.

¹⁴⁾ « et quivi (în ruinele caselor din fața fortificațiilor) erano accomodati buon numero d'archibugieri, che con le loro spesse sbarrate cagionavano che li Turchi non potevano senza grand rischio stare » (Veress, *o. c.*, p. 78).

¹⁵⁾ Isthwanfy, *l. c.*; Kogălniceanu, *Letopiseți*, *l. c.*

caută a da foc parapetelor ¹⁾. Atacul principal s'a dat deci pe latura de Răsărit, Secuii fiind așezați în fața acestei laturi ²⁾. Lemnul parapetelor fiind verde nu ia foc, la început ³⁾.

La 18 Octomvrie se repetă, de Secui, încercarea de dare a focului, punându-se și pulbere de pușcă ⁴⁾. Lemnul parapetului se aprinde — în după amiaza zilei ⁵⁾ — și parapetul crapă și începe a se năruî, datorit probabil și lovirurilor artileriei aliaților.

Atacatorii se urcă pe parapete cu scări ⁶⁾ și, la ora 9, cetatea este luată ⁷⁾.

O parte din garnizonă, care fugise printr'o poternă ascunsă ⁸⁾, este urmărită de cavaleria aliată și trecută prin sabie ⁹⁾.

Asediul Târgoviștei prezintă astfel un model de atac bruscat, îngăduit de superioritatea numerică a asediatorilor, de felul fortificațiunii, de micimea cetății, de numeroasele resturi de clădiri, rămase până'n apropierea imediată a zidurilor (îngăduind apropierea și adăpostirea atacatorilor) și nu mai puțin de descurajarea garnizoanei turcești, care se știă abandonată de Sinan pașa și care se găsiă la finele epocii obișnuite de campanie anuală a Turcilor.

Atacuri de cetăți moldovenești în anul 1600

În expediția sa în Moldova (Maiu—Iunie 1600) Mihai Viteazul ocupă, fără rezistență, cetățile Suceava și Neamțul ¹⁰⁾.

¹⁾ Isthwany, *l. c.*; Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricarum* (Ed. Viena, 1746) I, p. 743.

²⁾ Pentru apropiere aliații s'au folosit probabil de șanțul ce uniă latura de Răsărit cu fortul ce construiseră Turcii în locul unde este acum prefectura.

³⁾ Kogălniceanu, *Letopiseși*, I, p. 484; Veress, *o. c.*, p. 24.

⁴⁾ *Ibidem*.

⁵⁾ *Ibidem*. Aprinderea s'ar fi datorat și obuzelor incendiare (globis candentibus) folosite de aliați (Heidenstein *Rerum Polonicarum*. *libri XII* pag. 322).

⁶⁾ « au dat năvală Secuii cu lontre peste ziduri » (Kogălniceanu, *Letopiseși*, I, p. 484). *Loitră* sau *lontră* (nu cumva este o eroare de copist care să fi confundat H cu H?) înseamnă scară pentru asalt (*Sturmleiter* la Tiktin, *Dicționarul romângerman*). « Având loitre gata, au oborît gardul târgului » (Kogălniceanu, *Letopiseși*, I, p. 460). Hâjdău (*Ion Vodă-cel-Cumplit*. Ed. II, p. 113) zice că am adoptat scările de asalt dela Nemți, conservând chiar numele lor: « loitre » dela « leiter ».

⁷⁾ Veress, *o. c.*, p. 24.

⁸⁾ Veress, *o. c.*, p. 78.

⁹⁾ Veress, *o. c.*, p. 48.

¹⁰⁾ Lapedatu în Romstorfer, *Cetatea Sucevei*, p. XLIII; Kogălniceanu, *Letopiseși*, I, p. 491.

Ajungând în fața Hotinului, cetatea, care erà bine îngrijită și aveà o garnizonă de lefegii nemți ¹⁾, refuză a-i deschide porțile. Mihai o bombardează trei zile ²⁾, puternic ³⁾, « iar dacã văzù Mihai Vodă că nu o poate sparge ⁴⁾, puse paznici în jurul cetății și se înturnă » ⁵⁾. Efectivul lăsat acolo de Mihai, pentru ca garnizona lui Eremia Movilă să nu poată ieși, a fost de 3.000 ostași, Moldoveni și Munteni ⁶⁾.

Asediul Hotinului 1653

Vasile Lupu, întorcându-se din Polonia, nu poate trece prin Hotin pentrucă Hâjdău pârçălabul și cu târgoveții din oraș nu au voit a-i predă cetatea. Miron Costin, vorbind de motivele apărătorilor, zice ⁷⁾:

« Ori că au vrut așa de credincioși să hie lui Ștefan Vodă, care lucru n'aș da să hie între ai noștri până'ntratã nevoință pentru singura credință; ori că s'au siit pentru jacuri ce făcuse târgoveții la carele boiarilor, precum s'au pomenit și slobozisă câte-va săcălușe în singur Vasilie Vodă. Și aceasta este pricina, nu alta ».

Vasile Lupu a repetat somațiunea de mai multe ori dar fără a putea convinge pe cei din cetate. Atunci a înconjurat-o cu lefegii nemți și a ținut-o împresurată toată vara ⁸⁾.

Asediul Sucevei 1653⁹⁾

Există analogie între asediul Sucevei din 1563 și cel din 1653, căci în ambele asedii au fost două faze: o primă fază în care nouii domni ai Moldovenilor (Tomșa în 1563 și Gheorghe

¹⁾ Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, pp. 255, 491.

²⁾ *Magazin Istoric*, IV, p. 297.

³⁾ Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, pp. 255, 492.

⁴⁾ Hâjdău, *Arhiva Istorică*, III, p. 35; Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 256.

⁵⁾ *Magazin Istoric*, IV, p. 297.

⁶⁾ Hurmuzachi, IV₁, p. 72. Trupele lăsate de Mihai s'au retras în noaptea de 22/23 Mai (Hurmuzache Supl. II. Vol. I pag. 605).

⁷⁾ Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 331; Iorga, *Istoria Armatei Române*, II, p. 134.

⁸⁾ *Ibid.*

⁹⁾ Descrierea acestui asediu este făcută după aceiaș notiță istorică a d-lui Alexandru Lapedatu, după care am dat și descrierea asediului din 1563. Acolo se găsește și documentarea.

Ștefan în 1653) au atacat singuri cetatea, nu au putut-o lua și au trebuit să părăsească asediul spre a face față unei amenințări de atac exterior și o a doua fază în care Moldovenii, ajutați de oștiri străine, au dus un războiu de asediu mai intens. O altă analogie constă în faptul că nici în 1563, nici în 1653, cetatea Sucevei nu a putut fi luată prin arme și că asediul s'a terminat în primul caz prin trădare iar în al doilea cetatea a fost nevoită a se predă din cauza lipsei de alimente.

Cetatea eră alcătuită în 1653 — ca și'n 1563 — din două încinte concentrice, ambele de zid. Stricată în timpul asediului din 1563, părăsită de Alexandru Lăpușneanu, ea fu refăcută de Ieremia Movilă în 1596 și rămase, în starea aceea, până la asediul din 1653.

Cetatea dispunea de armamentul său permanent — cât nu știm; dar îl avea pentru că izvoarele arată că garnizona s'a folosit de dânsul — și de o garnizonă de « 80 de Siimeni și cu pușcașii deloc, și Nemți 60 lefegii... ». În Suceava se închisese Doamna lui Vasile Lupu cu toate averile lui; cetatea eră bine aprovizionată cu hrană ¹⁾.

Sosit lângă Suceava, după izbânda dela 16 Iulie dela Sârca, Gheorghe Ștefan își așază cartierul general la Șcheia, deci în afară de vederile celor din cetate și de bătaia tunurilor acesteia. El înconjură cetatea cu Seimeni și cu Unguri, cari se îngroară în șanțuri, dar nu putu izbuti din cauza lipsei de tunuri ²⁾. Tunurile aduse dela Iași și dela Hotin ³⁾, au sosit după 30 Iulie ⁴⁾. Cu acestea se începù bombardarea cetății, fără rezultat însă. Cauza insuccesului fiind, probabil, că tunurile erau ușoare și că Gheorghe Ștefan, care căută și ulterior a ocroti zidurile cetății, nu voia să distrugă aceasta ci, mai mult, să sperie Doamna și să o silească a se predă, cum îi propusese dela început. Intre timp forțele lui Gheorghe Ștefan Voevod se înmulțiseră, prin sosirea oamenilor dela țară.

¹⁾ *Călătoriile patriarhului Macarie*. (Ed. Cioranu) p. 57.

²⁾ Scrisoare din Suceava, din 30 Iulie 1653 (Hurmuzachi, II, p. 1234).

³⁾ Hotinul trebuie să fi servit ca un soi de depozit de artilerie, căci vedem, și în cazul acesta și în 1572, aducându-se tunuri de acolo (*Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă*, p. 219). Tot de depozit de tunuri a slujit Turcilor, mai târziu (Hâjdău, *Arhiva Istorică*, I ¹ p. 183).

⁴⁾ Hurmuzachi, II, p. 1234.

În aceeaș vreme se primì veste că Timuș, ginerele Doamnei, trecuse Nistrul, la Soroca, și înaintă spre Suceava. Față de forțele acestuia, superioare numericește (socotite între 9.000 și 15.400, pe când Moldovenii erau cam 10.000) și ca armament și practică răsboinică (Cazaci și Tătari), Gheorghe Ștefan se dete la o parte spre a se uni cu Polonii și cu Ungurii, dela cari ceruse ajutoare. Timuș pătrunse astfel, fără rezistență, în cetate. Ajuns acolo începù a devastă imediat toate împrejurimile.

Gheorghe Ștefan întrunit, după 18 August, la Grigorești (pe Siret), cu Ungurii (4.000, 20 tunuri) și cu Polonii (4.000 pedestrași, 800 călăreți), înaintează spre Suceava, urmând, după sfatul lui Kondracki, comandantul Polonilor, să atace pe Cazaci, cari tăbărau în afara cetății, pe platoul dela Sudul acesteia ¹⁾, înainte ca aceștia să se fi întărit. Văzuți din timp de Cazaci, și nesușinuți de Moldoveni și de Unguri, Polonii nu izbutiră să surprindă tabăra Cazacilor, cum au încercat, și, după o hărțuială vie, cantonară în Ipotești, pe când Ungurii cantonau în Ioșcani ²⁾ iar Moldovenii la stânga Polonilor ³⁾. În înaintarea lor spre Suceava, aliații înfrânseseră și împraștiaseră o bună parte din Cazacii lui Timuș, duși după pradă, așa că acestuia nu-i rămăseseră în tabără decât 5—6.000 Cazaci și 700 Tătari.

Imediat ce aflară de înaintarea aliaților, Cazacii începură a-și întări temeinic tabăra, lucrare pe care o urmară apoi, acoperindu-se cu două rânduri de șanțuri puternice, cari închideau accesul din spre Sud a platoului pe care se află cetatea ⁴⁾.

¹⁾ Cazacii și Tătarii își aveau tabăra în afara cetății; o spun și Miron Costin și Kraus și celelalte izvoare (Lapedatu în *o. c.*, p. XLVII). Motivele pentru ținerea Cazacilor și Tătarilor în afara cetății au fost, probabil: efectivul lor mare, care nu încăpea în cetate și teama de a vârf în interiorul ei pe acești aliați prădalnici.

Că tabăra cazaco-tătărăscă eră pe platoul dela Sud de cetate și nu pe altă latură a cetății o arată terenul și faptul că tabăra nu s'a mutat din loc și că luptele s'au dat pe acest platou.

²⁾ Ioșcani = Ițcani (?).

³⁾ Miron Costin (Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 342) spune: « aproape de Leși ». Că acest « aproape » înseamnă stânga reiese din faptul că ulterior, când se înconjură cetatea și dinspre valea Sucevei, aceasta se făcù prin prelungirea dreptei Polonilor și a stângei Ungurilor (Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 343), deci Moldovenii nu se aflau nici în dreapta Polonilor, nici în stânga Ungurilor; ci se aflau la stânga Polonilor și la dreapta Ungurilor.

⁴⁾ Romstörfer (*o. c.*, p. 25) este de părere că șanțurile de pe Câmpul Șanțurilor « au servit la început de ofensivă contra cetății » pentrucă « valorile fiind spre cetate

Aliații par a fi ocupat următoarele sectoare:

Polonii: din valea Sucevei (care curgea atunci imediat sub cetate), la Nord-Estul cetății (unde se împreună cu cel unguresc) ¹⁾ până'n dreptul cimitirului catolic (unde au fost lefegiii lor nemți ²⁾).

Cel moldovenesc se întindea din dreptul cimitirului catolic până'n regiunea reședinței din oraș (unde-și aveau tunurile).

Cel unguresc cuprindea restul frontului, cu centrul, probabil, pe la biserica Mirăușilor.

Sub protecția artileriei, aliații au înaintat spre cetate, prin lucrări de apropiere și au dat mai multe asalturi, cari au fost respinse. Garnizona făcea, la rândul ei, ieșiri, mai ales pentru a căpăta apă și furaje. Pentru a opri ieșirile spre valea Sucevei, aliații întăriră bine, cercul de investire din acea parte, cu trupe polone și ungurești.

Tătarii, nedepriși a fi închiși în cetăți, ieșiră, chiar din primele zile, cu toată opunerea lui Timuș, din cetate, învoiți fiind de aliați, cărora le convenia a slăbi garnizona ³⁾.

Cercul de investiție se strânse — prin progresarea lucrărilor de apropiere — din ce în ce mai mult, sfortarea principală îndreptându-se mai cu seamă asupra taberei căzăcești, pentru că nu se putea atacă cetatea însăși și din cauza lipsei de mijloace proprii unui asediu regulat și din cauză că piedica cea mai mare o constituia armata căzăcească și pentru că — o repet — Gheorghe Ștefan nu avea interes să dărâme cetatea ce eră să fie a lui. Și ceceace dovedește aceasta este că, văzând efectul limitat al artileriei sale asupra parapetelor Cazacilor,

iar șanțurile spre câmpul din afară ». Explicația ce dă este greșită căci faptul că șanțurile erau în afară arată că fortificațiile făceau parte dintr'un sistem defensiv, șanțul fiind atunci — și multă vreme în urmă — obstacolul de căpetenie. Un alt motiv, pentru a crede că șanțurile în chestiune au servit dela început pentru apărare, este faptul că planul lor (planșa I) arată că aveau traverse și că toate aceste traverse sunt în interiorul (partea spre cetate) șanțurilor.

Deși Miron Costin (*Letopisești*, I, pp. 341, 342) arată că nu existau șanțuri (înainte de atac) și spune că Cazacii « au început a săpă șanțuri împrejurul taberei » este posibil ca ei să fi găsit vechi șanțuri pe cari să le fi amenajat (Romstorfer, *o. c.*, p. 27).

¹⁾ Că Polonii se'ntindeau până'n apa Sucevei, o spune Miron Costin, care arată (Kogălniceanu, *Letopisești*, I, p. 343) că erau în contact cu Ungurii, tocmai pe apa Sucevei.

²⁾ Lapedatu în *o. c.*, p. XLIX, nota 11.

³⁾ Kogălniceanu, *Letopisești*, I, p. 342.

Gheorghe Ștefan își mută tunurile într'un loc mai înalt (probabil în regiunea reședinții din oraș sau spre biserica Sf. Dumitru), de unde se putea bate curtea interioară a cetății ¹⁾, dar dădù ordin ca să nu se tragă în cetate, ci alătura, în tabăra căzăcească.

Ieșirile Cazacilor continuă și, în primele zile ale lui Septembrie, ei făcură o ieșire cu scopul de a pune mâna pe tunurile aliaților. Polonii alergară în ajutorul Moldovenilor — Cazacii atacaseră sectorul moldovenesc și intraseră în oraș — și ajutară la respingerea Cazacilor și la scăparea tunurilor.

Garnizona începù a suferi de foame și numeroși Cazaci se predau zilnic aliaților, cari, între timp, primiră noi ajutoare dela Poloni și dela Unguri, precum primiseră dela Bistrițeni, armament, munițiuni și hrană ²⁾. Cu ajutorul acestora, bombardarea deveni mai eficace și aliații dădură un nou asalt, din spre partea de Sud. Lefegii nemți, în serviciul leșesc, aflați la stânga Polonilor ³⁾, reușiră chiar să ocupe o parte din șanțurile apărării dar atacul lor, nefiind susținut printr'un atac general pe întregul front, cum fusese hotărât, a fost respins.

Timuș, rănit de o sfărâmătură de lemn a afetului unui tun căzăcesc (lovit de o ghiulea a aliaților), moare după trei zile și Cazacii, neascultând de noul lor șef, se învoiră să predeie cetatea, predare care avù loc la 9 Octomvrie.

Gheorghe Ștefan nu a voit — și nu aveà interes — să distrugă cetatea. Ținta — bine aleasă — a fost de a scoate pe Cazaci din luptă, căci cetatea însăș cu mica ei garnizonă nu putea opune o lungă rezistență. Dar pentru aceasta, pe de o parte artileria atacatorului nu a fost destul de numeroasă pentru a fi făcut viața Cazacilor, în tabără, cu neputință, iar pe de alta efectivul garnizonei erà prea mare față de acel al atacatorului. În adevăr frontul pe care-l apărau Cazacii — tranșeele de pe platou — aveà o desfășurare totală de circa 600 metri, ceea ce făcea că ei dispuneau (având cam 6.000

¹⁾ Romstorfer, *o. c.* pp. XLVIII, 7.

²⁾ Hurmuzachi, II, pp. 1239, 1240, 1245. Cererile lui Gheorghe Ștefan și ale lui Petki (comandantul Ungurilor) se găsesc în acelaș volum la paginile 1237, 1240, 1241, 1242.

³⁾ Lapedatu în *o. c.*, p. XLIX și nota 11.

oameni) de 10 oameni pe metru curent, densitate foarte mare. Dacă se socotește întreg perimetrul, adică și cetatea care-și avea apărătorii proprii și nu putea fi atacată serios atât timp cât Cazacii tăbărau pe platou, atunci perimetrul de apărare era de 1.000 metri și deci densitatea apărării se reducea la 6 oameni de metru curent. Această densitate era mai mult ca îndestulătoare, mai ales că atacul nu dispunea decât de aceeași densitate pe cercul de investire (3.000 metri la 19.000 oameni).

Dar ceea ce a lipsit mai cu seamă aliaților a fost unitatea de acțiune. Și în momentul investirii și în atacurile date asupra șanțurilor ocupate de Cazaci, diferitele contingente — moldovenești, polone și ungurești — nu au atacat simultan, cum se făcuseră prealabile înțelegeri ¹⁾. Cauza nu o cunoaștem. Ea vine probabil de la lipsa de cohesiune a oricărui grup de forțe alcătuit din trupe de naționalități diverse. Fapt este că sfortarea nu s'a făcut deodată din toate părțile, ceea ce a îngăduit lui Timuș a-și concentra el toate forțele asupra sectorului atacat și a respinge atacurile parțiale — deși viguroase — ale aliaților.

* * *

Dacă aruncăm acum o privire generală asupra caracteristicilor tuturor acestor asedii constatăm:

Au reușit atacurile prin surprindere asupra pălăncilor (gardurilor) orașelor sau asupra fortificațiilor de mici dimensiuni (Prejmer 1529, fortul de pe Straja de la Brașov tot în 1529), cari se puteau ușor distruge prin artileria ușoară ce întovărășia trupele sau prin ardere. Deasemenea acele ce se puteau surprinde ușor sau al căror apărare puteau fi escaladate ușor.

Asediile cetăților bine întărite și cerând un asediu de lungă durată — prototip asediul Bistriței în 1529/30 — nu au reușit sau dacă au reușit se datorește sau descurajării garnizonei cetății întărite (Târgoviștea 1595) sau trădării (Suceava 1563) sau foametei (Suceava 1653).

Insuccesul unor asemenea întreprinderi era oarecum firesc, deoarece:

¹⁾ Kogălniceanu, *Letopisești*, I, pp. 341, 342, 344.

Organizarea social-politică a Românilor, din care derivă cea militară, nu îngăduia acestora să țină oamenii mult timp sub steaguri, ei având să se ducă să-și vadă și de nevoile caselor.

Lipsa de mijloace nu îngăduia Domnilor noștri să formeze și să țină în permanență un personal specializat, de unde nevoia de a se face apel, când se simția trebuința, la străini, al căror interes nu coincidea totdeauna cu acel al pământenilor.

Aceeaș lipsă de mijloace împiedică pe Domni să aibe artilerie grea și parcuri de asediu.

În fine nu era în interesul Domnilor noștri nici să distrugă cetăți cari, ulterior erau să fie a lor (Suceava 1563 și 1653) sau ale căror resurse le procurau și venituri (subvenții) și materiale de cari aveau nevoie (Bistrița, Brașov).

În ceea ce privește apărarea cetăților, constatăm că mijloacele cele mai întrebuițate au fost: focul (artileriei și infanteriei) și ieșirile. Tărăgănarea operațiunilor prin negocieri, cari să facă pe atacatori să înceteze sau să încetineze atacul a fost deasemenea folosită (Bistrița 1529).

Nu este de mirat deci că, neavând alt chip de a reduce o garnizonă, ai noștri să fi recurs uneori la înșelătorie (cum a fost armistițiul, încheiat de o parte din trupele Moldovenești cu Bistrițenii, la 9 Octomvrie 1529) sau la trădare (Suceava 1563), proceduri neonorabile, de sigur, dar curente în acele vremuri și la cari au recurs și multe alte armate, chiar foarte bine înzestrate.

Asupra procedurilor atacatorilor trebuie notată buna alegere, de către Petru Rareș, a sectorului de atac contra Brașovului, în 1529, și justa vedere a lui Gheorghe Ștefan (Suceava 1653), de a căuta să scoată din luptă întâiu pe Cazaci.

ÉVOLUTION DE LA FORTIFICATION CHEZ LES ROUMAINS DE 1504 A 1653

RÉSUMÉ

Un des résultats de la mainmise de plus en plus accentuée exercée par les Turcs sur les principautés roumaines et de la décadence de ces dernières, fût, qu'à partir du XVIe siècle, non seulement on ne bâtit plus aucune nouvelle forteresse mais qu'on détruisit même, pendant la seconde moitié du XVIe siècle, sur l'ordre de Constantinople, la plupart des forteresses existantes.

Ces forteresses eurent a soutenir des sièges dont le récit — aussi détaillé que le permettent les documents de l'époque — est donné dans les pages précédentes.

Pendant l'époque étudiée on a fait un large emploi de la fortification passagère sur les champs de bataille.

	<u>Lei</u>
<u>TOMUL VII (1927):</u>	300.—
CONST. C. GIURESCU. Organizarea financiară a Țării-Românești în epoca lui Mircea-cel-Bătrân.	25.—
CONST. I. KARADJA. Delegații din țara noastră la conciliul din Constanța (Baden) în anul 1415.	30.—
N. IORGA. Noi acte românești la Sibiu.	25.—
N. IORGA. Momente istorice.	8.—
N. IORGA. Informațiuni germane despre România și Basarabia pe la 1870.	10.—
Dr. ANDREI VERESS. Păstoritul ardelenilor în Moldova și Țara-Românească până la 1821.	60.—
CONST. C. GIURESCU. Nicolae Milescu Spătarul.	32.—
ȘT. METEȘ. Contribuțiuni nouă privitoare la familia boierească Buhuș din Moldova.	30.—
I. NISTOR. Răsunetul războiului din 1877 în Bucovina și Basarabia.	12.—
N. IORGA. Ultimele scrisori din țară către N. Bălcescu.	10.—
N. IORGA. Încă un portret al lui Mihai Viteazul.	10.—
ANDREI RĂDULESCU. Unificarea legislativă.	40.—
<u>TOMUL VIII (1927—28):</u>	320.—
H. PETRI. Relațiunile lui Jakobus Basilicus Heraclides cu capii Reformațiunii.	25.—
ANDREI RĂDULESCU. Izvoarele Codului Calimach.	18.—
N. IORGA. Imperiul Cumanilor și Domnia lui Băsarabă.	10.—
N. IORGA. O gospodărie moldovenească la 1777 după socotelile cronicarului Ioniță Canta.	12.—
I. LUPAȘ. Doi umaniști români în sec. al XVI-lea.	20.—
N. IORGA. Brodnicii și Români.	20.—
P. P. PANAITESCU. Contribuții la opera geografică a lui D. Cantemir.	25.—
G-ral R. ROSETTI. Regulamentul Infanteriei franceze din 1 August 1791 și influența lui asupra regulamentelor de cari s'au servit oștirile românești sub Regulamentul Organic.	15.—
G-ral R. ROSETTI. Notele unui ofițer norvegian înaintea și în timpul războiului de neatarnare 1876—1878.	35.—
GR. NANDRIȘ. Patru documente dela Ștefan-cel-Mare.	15.—
N. IORGA. Rătăcirile în Apus ale unui pretendent român, Ioan Bogdan, în sec. al XVI-lea.	15.—
N. IORGA. Francmasoni și conspiratori în Moldova secolului al XVIII-lea.	5.—
Dr. ANDREI VERESS. Nunții apostolici în Ardeal.	30.—
N. IORGA. Din originile politicianismului român: O acțiune de opoziție pe vremea Fanarioșilor.	8.—
N. IORGA. Informații spaniole despre războiul nostru pentru independență.	32.—
G. CANTACUZINO. Colonizarea orientală în Illyricum.	35.—
<u>TOMUL IX (1928-29)</u>	200.—
N. IORGA. Cronicele turcești ca izvor pentru istoria Românilor.	12.—
N. IORGA. Portretele Domnilor noștri la muntele Athos.	20.—
D. ONCIUL. Români și Unguri în trecut.	15.—
S. GREAVU-DUNĂRE. Bibliografia Dobrogei, 425 a. Hr. — 1928 d. Hr.	80.—
N. IORGA. Portrete și lucruri domnești nou-descoperite.	20.—
N. IORGA. Comemorarea lui Francesco Petrarca.	10.—
N. IORGA. Un boier de provincie în timpul Eteriei și Reg. Organic.	10.—
Păr. H. INGIGIAN. Mărturii armenești despre Valahia și Moldova.	35.—
G-ral R. ROSETTI. Rapoarte daneze asupra războiului din 1877-1878.	10.—
<u>TOMUL X (1929)</u>	400.—
G-ral R. ROSETTI. Câteva săbii ale lui Constantin Brâncoveanu.	15.—
CL. ISOPESCU. Documenti inediti della fine del Cinquecento.	70.—
N. BĂNESCU. Acte venețiene privitoare la urmașii lui Petru-Vodă Șchiopul.	60.—
G. SOFRONIE. Principiul naționalităților în Dreptul Internațional public.	100.—
N. IORGA. Originea moldoveană a lui Enăchiță Văcărescu.	8.—
I. LUPAȘ. «Chronicon Dubnicense» despre Ștefan-cel-Mare.	10.—
P. P. PANAITESCU. Miron Costin, Istoria în versuri polone.	85.—

MEMORIILE SECȚIUNII ISTORICE

SERIA III

Lei

<u>TOMUL I (1922—23):</u>	100.—
<u>TOMUL II (1923—24):</u>	130.—
<u>TOMUL III (1924—26):</u>	840.—
ION ANDRIEȘESCU. Piscul Crăsani.	40.—
V. PÂRVAN. Getica.	800.—
<u>TOMUL IV (1924):</u>	160.—
IOAN C. FILITTI. Despre Negru-Vodă.	12.—
VINTILĂ MIHĂILESCU. Așezările omenеști în Câmpia Română la mijlocul și sfârșitul sec. XIX.	25.—
Dr. ANDREI VERESS. Campania creștinilor în contra lui Sinan-Pașa.	25.—
P. P. PANAITESCU. Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin.	60.—
N. IORGA. I. Domnița Anca și patronajul ei literar; II. O prigonire politică sub Fanarioți.	15.—
N. IORGA. I. Cea dintâiu istorie universală tipărită în Transilvania; II. Moșiile familiei Beldy în Țara-Românească.	12.—
N. IORGA. Procesele călugărilor dela Sântilie și Gheorghe, pisarul leșesc.	10.—
I. VLĂDESCU. Inceputul anului în cronicile moldovenești până la Ureche.	12.—
G-ral R. ROSETTI. Studii asupra chipului cum se făptuiă războiul de către Ștefan-cel-Mare. — Mem. I—III.	25.—
<u>TOMUL V (1925—26):</u>	160.—
N. IORGA. Comemorarea lui Edgar Quinet, cu ocaziunea semicentenarului morții lui.	5.—
ION ANDRIEȘESCU. Considerațiuni asupra tezaurului dela Vâlci-Trân lângă Plevna (Bulgaria).	15.—
AL. BUSUIOCEANU. Câteva portrete noi ale lui Mihai-Viteazul.	8.—
ANDREI RĂDULESCU. Dreptul de moștenire al soțului supraviețuitor.	30.—
N. IORGA. Trei călători în Țările Românești: Caronni, Rey, Kunisch și originea «Lucafărului» lui Eminescu.	10.—
I. LUPAȘ. Din activitatea ziaristică a lui Andrei Mureșeanu.	60.—
N. IORGA. Lucruri noi despre Chilia și Cetatea-Albă.	15.—
N. IORGA. Un prinț portughez cruciat în Țara-Românească a sec. al XV-lea.	10.—
N. IORGA. O istorie a lui Mihai-Viteazul de el însuși.	10.—
<u>TOMUL VI (1926—27):</u>	300.—
G-ral R. ROSETTI. Studii asupra chipului cum se făptuiă războiul de către Ștefan-cel-Mare. — Mem. IV și V.	50.—
N. IORGA. O mărturie din 1404 a celor mai vechi «Moldoveni».	8.—
N. IORGA. O tipăritură românească la Uppsala.	15.—
N. IORGA. Goleștii și alți elevi ai lui Töpffer în Geneva.	10.—
ANDREI RĂDULESCU. Șaizeci de ani de Cod Civil.	20.—
N. IORGA. Știri nouă despre biblioteca Mavrocordaților și despre vieța muntenească în timpul lui Constantin-Vodă Mavrocordat.	18.—
N. IORGA. Cea mai veche ctitorie de nemeși români din Ardeal (1408—9).	15.—
N. BĂNESCU. Opt scrisori turcești ale lui Mihnea II «Turcitul».	30.—
G. VÂLSAN. Harta Moldovei de Dimitrie Cantemir.	30.—
N. IORGA. Foaia de zestre a unei domnițe moldovenești din 1587 și exilul din Veneția al familiei sale.	15.—
V. MOTOGNA. Răsboaiele lui Radu Șerban (1602—1611).	30.—
ETTORE PAIS. Gli scavi di Pompei ed il tesoro di Mahdia.	12.—
Dr. ANDREI VERESS. Scrisorile Misionarului Bandini din Moldova (1644—1650).	25.—